

ΕΘΝΙΚΟ ΜΕΤΣΟΒΙΟ ΠΟΛΥΤΕΧΝΕΙΟ

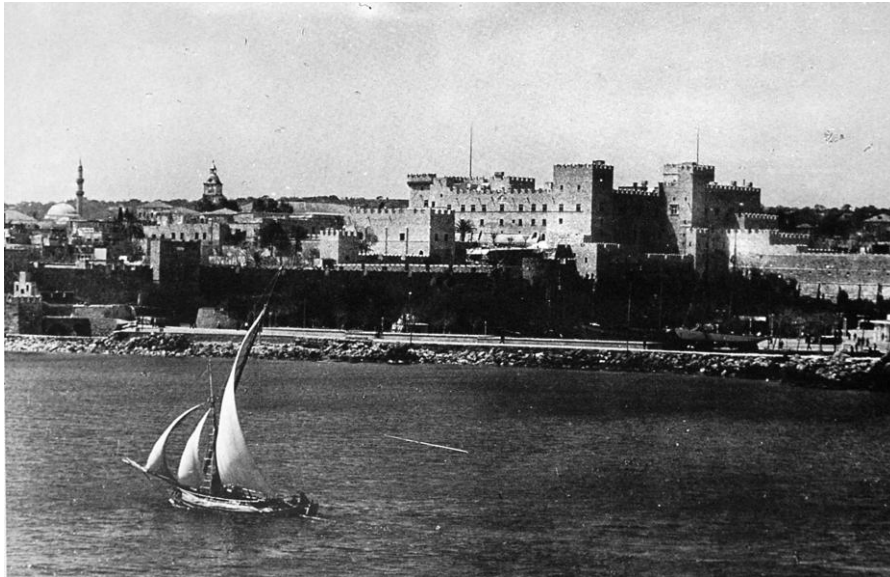
**Σχολή Αρχιτεκτόνων
Τομέας Ι Αρχιτεκτονικού Σχεδιασμού**

Κωνσταντίνος Καρανάσος

Η πολιτική για τον σχεδιασμό του χώρου και την
διαχείριση των μνημείων στην πόλη της Ρόδου κατά την
ιταλική κατοχή 1912-1947

(διατριβή επί διδακτορία)

Περίληψη



ΑΘΗΝΑ 2009

Με το θέμα «Η πολιτική για τον σχεδιασμό του χώρου και την διαχείριση των μνημείων στην πόλη της Ρόδου κατά την ιταλική κατοχή 1912-47» παρουσιάζεται ένα κομμάτι της πρόσφατης ιστορίας της πόλης της Ρόδου.

Το θέμα αυτό πραγματεύεται ζητήματα όπως η διαχείριση των μνημείων και του περιβάλλοντα αυτών χώρου, του μνημειακού χώρου εν γένει της ιστορικής πόλης, ζητήματα που σχετίζονται με εντάξεις μνημείων αλλά και νεότερων κτισμάτων σε υφιστάμενους πολεοδομικούς οργανισμούς και τέλος ζητήματα που αφορούν στη μετάβαση της αντίληψής μας από το μνημείο ως μονάδα στο μνημείο ως σύνολο.

Όλα αυτά τα ζητήματα εξετάζονται όμως υπό το πρίσμα μιας σημαντικής παραμέτρου η οποία κατά τη διάρκεια της ιταλικής κατοχής έπαιξε καθοριστικό ρόλο. Αυτή η παράμετρος δεν είναι άλλη από την πολιτική. Η ιταλική κατοχή, ως γνωστό, καλύπτει ως επί το πλείστον τα χρόνια του μεσοπολέμου, κατά τα οποία οι αποφάσεις στους περισσότερους τομείς κατευθύνονταν από πολιτικές σκοπιμότητες .

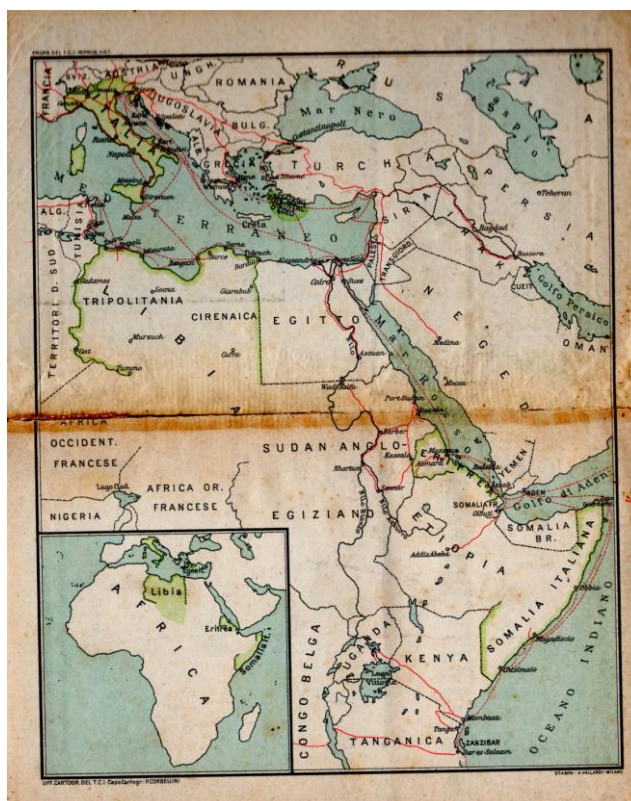
Η παρούσα μελέτη με την εξέταση ενδεικτικών παραδειγμάτων αποκατάστασης μνημείων της περιτειχισμένης πόλης και του άμεσου περιβάλλοντος αυτής, όπως επίσης και των πολεοδομικών παρεμβάσεων εντός και γύρω από αυτήν στόχο έχει, στο μέτρο του δυνατού βέβαια, να απαντήσει σε διάφορα ερωτήματα, όπως για παράδειγμα στο πώς βρέθηκαν οι ιταλοί στη Ρόδο εκείνη την χρονική περίοδο, τι γύρευαν και τι έψαχναν σε έναν τόπο ο οποίος δεν υπήρξε ποτέ μεταξύ των κύριων βλέψεων της αποικιακής τους πολιτικής. Σε τι τελικά αποσκοπούσε η παρουσία τους στη ξεχασμένη αυτή γωνιά του ΝΑ Αιγαίου, τι συμβόλιζε για αυτούς η Ρόδος, όπως επίσης εάν και για ποιούς λόγους στην πόλη αυτή ακολούθησαν διαφορετικές τακτικές σχεδιασμού σε σχέση με άλλες πόλεις των κτήσεών τους και τέλος, πώς κατάφεραν να αφήσουν αδιάγνυστα τα ίχνη της παραμονής τους εκεί.

Η μελέτη αποτελείται από δύο τόμους, κείμενο και τεύχος εικόνων και διαρθρώνεται σε τρία μεγάλα μέρη, τα οποία με τη σειρά τους χωρίζονται σε κεφάλαια, που ακολουθούν τις τρεις κύριες ιστορικές περιόδους της ιταλικής κατοχής της Δωδεκανήσου.

Η αποβίβαση των ιταλικών στρατιωτικών δυνάμεων, την άνοιξη του 1912, στα νησιά των Νοτίων Σποράδων εντάσσεται στο γενικότερο κλίμα αναθέρμανσης του ιταλικού μπερριαλισμού ο οποίος, μετά το πλήγμα που είχε δεχθεί στα τέλη του 19^{ου} αιώνα με τη μεγάλη ήττα στην Αιθιοπία (Adua), τον Σεπτέμβριο του 1911, δοκίμαζε με την επιχείρηση κατάκτησης της Τριπολίτιδας και Κυρηναϊκής να ικανοποιήσει τις ανερχόμενες εθνικιστικές τάσεις στην ιταλική κοινωνία την εποχή εκείνη.

Στη Ρόδο ο ιταλικός στρατός αποβιβάζεται τα ξημερώματα της 4^{ης} Μαΐου του 1912 και μέχρι τα τέλη του μήνα καταλαμβάνει και τα υπόλοιπα Νησιά με την επίσημη δικαιολογία του αντιπερισπασμού για την μη αναγνώριση από την οθωμανική Κυβέρνηση της απόφασης της Ιταλίας να προσαρτήσει μεγάλο τμήμα της τουρκοκρατούμενης τότε Λιβύης (Εικ.1).

Αν και από καιρό η Ιταλία σκεφτόταν να μεταφέρει το κέντρο των εχθροπραξιών στο Αιγαίο, αξίζει να σημειωθεί ότι τα Νησιά του Αρχιπελάγους δεν είχαν μέχρι τότε ποτέ μπει στο κέντρο των ενδιαφερόντων της. Αντίθετα, εκμεταλλευόμενη τις πιθανότητες διαμελισμού της πάλαι ποτέ κυρίαρχης στην περιοχή οθωμανικής αυτοκρατορίας πίεζε επίμονα για μια ζώνη επιρροής στη Μικρά Ασία. Έτσι λοιπόν, μολονότι στην αρχή η σπασμωδική αυτή κίνηση της κατάληψης των Νησιών έγινε αποκλειστικά για να εμποδίσει την μεταφορά στρατευμάτων και πολεμοφοδίων στο συνεχιζόμενο πόλεμο της Λιβύης, προβάλλοντας



Εικόνα 1 Οι κτήσεις της Ιταλίας στην Ανατολική Μεσόγειο και Αφρική (1929)

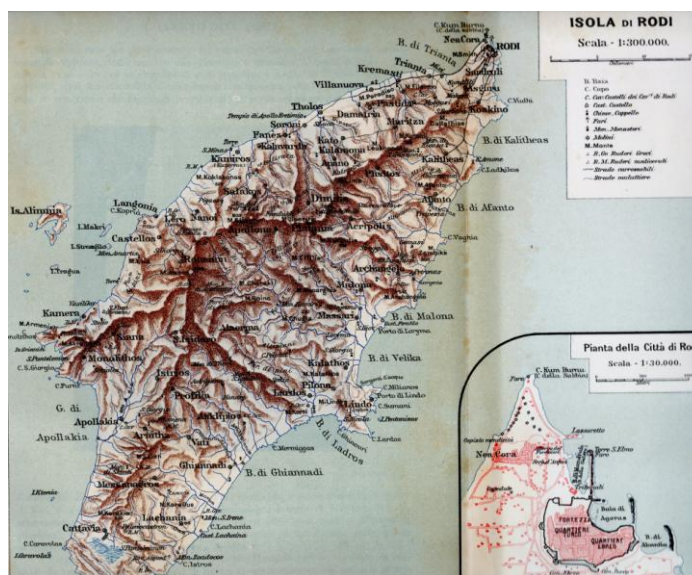
το προσωρινό του χαρακτήρα της, κανείς δεν μπορεί να αποκλείσει ότι ίσως ήταν μελετημένη, αφού στην πορεία φάνηκε ότι αυτά θα μπορούσαν κάλλιστα να αποτελέσουν ένα είδος «βάσης» για τον έλεγχο της περιοχής, αλλά και για την διεκδίκηση εδαφών στην Μικρά Ασία.

Η επεκτατική πολιτική της χώρας στο μεταίχμιο των δύο αιώνων, είχε αρχίσει να εκδηλώνεται και μέσω των επιστημονικών αποστολών της (γεωγραφικών, αρχαιολογικών), σε περιοχές της Αφρικής και της Ανατολικής Μεσογείου, ο πολιτικός στόχος των οποίων ήταν πολύ συγκεκριμένος: γεωγράφοι και αρχαιολόγοι αποτελούσαν απλώς και μόνον την εμπροσθοφυλακή των σχεδίων διεξόδου της Ιταλίας στις περιοχές αυτές σε επίπεδο οικονομικό και στρατιωτικό.

Ενώ οι προηγηθείσες γεωγραφικές έρευνες στη Ρόδο (Εικ.2) ίσως να αποθάρρυναν από οικονομικής πλευράς την εκεί αποικιακή επέκταση, πριν ακόμα προλάβουν να εγκατασταθούν οι ιταλικές ένοπλες δυνάμεις, το Υπουργείο Παιδείας με τη συμβολή της προσφάτως συσταθείσας Ιταλικής Αρχαιολογικής Σχολής των Αθηνών (1910), ανέθεσε στον μεσαιωνολόγο Giuseppe Gerola τη μελέτη και δημοσίευση των μνημείων του νησιού καθώς και των υπόλοιπων νησιών της Δωδεκανήσου (Εικ.4). Η μελέτη αυτή αποτέλεσε ένα είδος καταλόγου και οδηγού κυρίως για τα ιπποτικά μνημεία στα υπό κατοχή νησιά, πρώτιστα όμως στόχο είχε να επισημάνει την ιταλική ανάμειξη στο ιστορικό παρελθόν των Νησιών.

Η κατάληψη της Δωδεκανήσου από τις ιταλικές ένοπλες δυνάμεις προκάλεσε αρκετές αντιδράσεις μεταξύ των μεγάλων δυνάμεων της εποχής οι οποίες απέρριπταν εξ αρχής την σκέψη για οριστική ιταλική κατοχή των Νησιών. Μολαταύτα, η ιταλική Διοίκηση, ήδη από τους πρώτους μήνες της κατοχής, προσπάθησε να υποστηρίξει την νομιμότητα της παρουσίας της στο τόσο ζωτικό αυτό σημείο της Μεσογείου.

Μεταξύ των μέσων που χρησιμοποιήθηκαν για τον στόχο αυτό, δεν ήταν τόσο το πρόγραμμα εκσυγχρονισμού των πεπαλαιωμένων τεχνικών υποδομών, αφού ελάχιστα ήταν τα έργα (κτηριακά, οδικά κλπ) που πραγματοποιήθηκαν εκείνη την περίοδο εν συγκρίσει με την μετά το 1923 φάση, όσο το πρόγραμμα των αρχαιολογικών ανασκαφών (Εικ.5), και της προστασίας και ανάδειξης των ιπποτικών κυρίως μνημείων της Ρόδου.

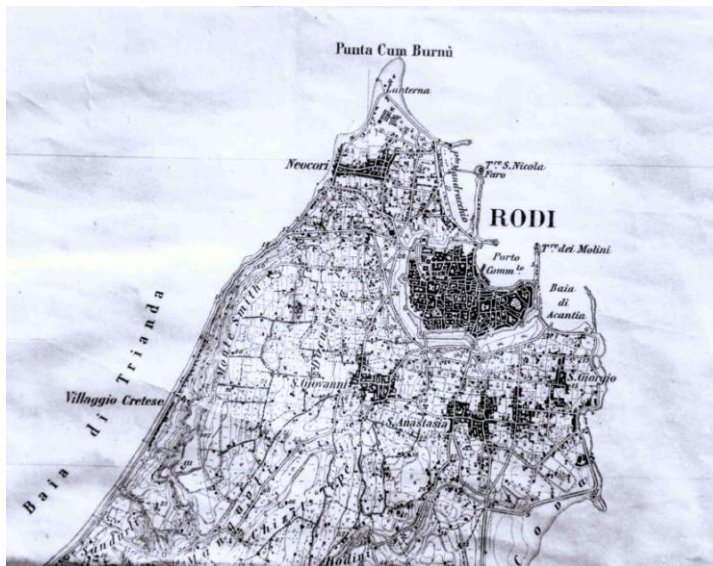


Εικόνα 2 Χάρτης της νήσου και της πόλης της Ρόδου (1912)

Πολύ γρήγορα η τότε στρατιωτική Διοίκηση αλλά και η μετέπειτα πολιτική, συνειδητοποίησε ότι ο ρόλος αυτός της Ιταλίας, που επέστρεφε σε έναν τόπο με τον οποίο συνδεόταν ιστορικά για να τον “εκπολιτίσει” ξανά ύστερα από τέσσερις περίπου αιώνες πλήρους σκότους και εγκατάλειψης, ταίριαζε άψογα με τον προσωρινό του χαρακτήρα της κατοχής, εξασφαλίζοντας της ωστόσο όλα τα εχέγγυα για τις εδαφικές της διεκδικήσεις μετά τη συμμετοχή της στον Α΄ Παγκόσμιο πόλεμο.

Κατά την πρώτη χρονική περίοδο της ιταλικής κατοχής της Δωδεκανήσου (1912-1923), η οποία χαρακτηρίστηκε από την αβεβαιότητα της παραμονής των ιταλικών στρατευμάτων στην περιοχή σε συνδυασμό με το ασταθές διεθνές πολιτικό κλίμα, τίθενται οι βάσεις των όσων θα «οικοδομηθούν» εκεί μέσα στις δύο επόμενες δεκαετίες. Στο έργο αυτό εκτός από τον ήδη αναφερθέντα G. Gerola, συνέβαλλε αποφασιστικά ο νεαρός αρχαιολόγος Amedeo Maiuri, ο οποίος έφθασε στη Ρόδο στις αρχές του 1914 ως αντικαταστάτης του Gerola στην διεύθυνση της υπό του τελευταίου συσταθείσας μόνιμης Αρχαιολογικής Αποστολής. Ο Maiuri κατάφερε να δημιουργήσει ένα πολύ καλό κλίμα συνεργασίας με τον υπεύθυνο για την προστασία μνημείων του Μηχανικού της στρατιωτικής Διοίκησης, προπάντων όμως συνέτεινε αφενός στην αναστροφή του δυσμενούς διεθνούς κλίματος που είχε δημιουργηθεί, κυρίως τους πρώτους μήνες, σχετικά με την αιφνίδια κατοχή των Νησιών, αφετέρου αφού οργάνωσε το γραφείο της Εφορείας Μνημείων και Ανασκαφών, έθεσε ως προϊστάμενός του τις βάσεις για την προστασία του συνόλου της περιτειχισμένης πόλης της Ρόδου **(Εικ.3)(Εικ.6)**, μιας απόφασης της οποίας τα τεράστια θετικά αποτελέσματα είναι ορατά ακόμα και σήμερα.

Ο Amedeo Maiuri ως επιστημονική προσωπικότητα, αφού οργάνωσε και συστηματοποίησε την αρχαιολογική έρευνα στη Ρόδο, επιβεβαιώνοντας με αυτόν τον τρόπο την πολιτική της διείσδυσης της Ιταλίας στη Δωδεκάνησο, συντόνισε τις πρώτες επεμβάσεις ανάδειξης της ιπποτικής αρχιτεκτονικής με την αποκατάσταση



Εικόνα 3 Χάρτης της πόλης της Ρόδου με τους γύρω οικισμούς (Μαράσια) (1922)

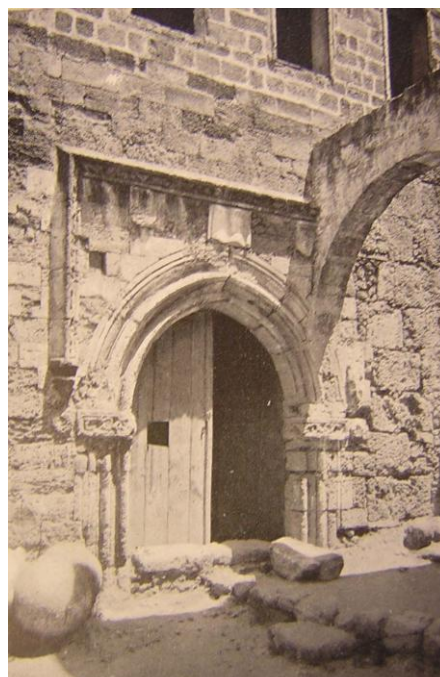
συγκεκριμένων μνημείων της μεσαιωνικής πόλης. Η ανάδειξη των κατάλοιπων της ιπποτοκρατίας, πολύ σύντομα άρχισε να χρησιμοποιείται με σκοπό την ενδυνάμωση των ιταλικών βλέψεων στην περιοχή. Μέσα στη διετία 1914-16, αποκαθίστανται το πρώην Νοσοκομείο των Ιπποτών **(Εικ.7)** όπου στεγάζεται το Αρχαιολογικό Μουσείο

της πόλης και στο πλαίσιο των επεμβάσεων επί της Οδού των Ιπποτών (**Εικ.8**), το κατάλυμα της «γλώσσας» της Ιταλίας με την εγκατάσταση εκεί του μορφωτικού Ιδρύματος Dante Alighieri (**Εικ.9**). Επίσης, κατά το ίδιο χρονικό διάστημα αλλά και τα χρόνια που ακολουθούν τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο οι επεμβάσεις αποκατάστασης σε Πύλες (**Εικ.10**) και τμήματα της οχύρωσης της πόλης, σε συνδυασμό με το διάταγμα (1920) της ανακήρυξης σε «Μνημειακή Ζώνη» του περιβάλλοντα χώρου αυτής (**Εικ.11**), στοιχειοθετούν τη γενικότερη τακτική της επισφράγισης της ιταλικής παρουσίας στα Νησιά μέσω της προβολής και ανάδειξης των κατάλοιπων του τάγματος των Ιωαννιτών Ιπποτών ως έργα της ιταλικής παράδοσης.

Στις 24 Ιουλίου του 1923 με τη δεύτερη Συνθήκη της Λωζάνης, τα Δωδεκάνησα περνούν οριστικά στην κυριαρχία της Ιταλίας. Η επικύρωσή της από το ιταλικό Κράτος έγινε μετά από περίπου ένα χρόνο (6.8.1924). Λίγους, όμως, μήνες πριν την υπογραφή της εν λόγω Συνθήκης, δυο πολύ σημαντικά ιστορικά γεγονότα συνέβησαν. Το πρώτο, ήταν η αλλαγή του πολιτικού σκηνικού στην Ιταλία με την άνοδο του Mussolini στην εξουσία, που θα επηρέαζε καθοριστικά, από εδώ και στο εξής την στάση της χώρας απέναντι στις μέχρι τότε κτήσεις της. Το δεύτερο, ο διορισμός από τη φασιστική Κυβέρνηση της Ρώμης του διπλωμάτη Mario Lago ως Κυβερνήτη των Νησιών.

Το β' μέρος της διατριβής καλύπτει ουσιαστικά την χρονική περίοδο διακυβέρνησης των Νησιών από τον M. Lago (1924-1936), οι πρωτοβουλίες του οποίου υπήρξαν αποφασιστικές για την μορφή που θα αποκτούσαν τα μεγαλύτερα αστικά κέντρα της Δωδεκανήσου, κυρίως

όμως η πρωτεύουσά της Ρόδος. Κατά την περίοδο Διοίκησης του Lago, η οποία είναι η μακρότερη από τις δύο περιόδους της πλήρους κυριαρχίας των ιταλών στα Δωδεκάνησα (1923-1943), διαμορφώθηκαν οι βάσεις για τη μοντέρνα εικόνα της Ρόδου, μια εικόνα που κληρονομήθηκε αυτούσια από την επόμενη, τη μετά την



Εικόνα 4 Η Πύλη του καταλύματος της «γλώσσας» της Ωβέρνης όπως την κατέγραψε ο φακός του G. Gerola (1912)

απελευθέρωση φάση, ώστε να εδραιωθεί ως η χαρακτηριστική εικόνα που θα εκπροσωπούσε την σύγχρονη Ρόδο (**Εικ. 12**).

Είναι ίσως η πιο γόνιμη και δημιουργική περίοδος της ιταλικής παρουσίας εδώ, αφού σημάδεψε ανεξάλειπτα την εικόνα της πόλης της Ρόδου, αλλά και της Κω, του δεύτερου σε μέγεθος αστικού κέντρου των νησιών, κυρίως μετά τον καταστρεπτικό σεισμό του 1933. Η πλήρης κυριαρχία τώρα, από τη μια άφηνε το πεδίο ελεύθερο για οποιαδήποτε ενέργεια που θα άφηνε το στίγμα της στον τόπο, από την άλλη έδινε στον Lago τη δυνατότητα να βγάλει τα Νησιά, και ειδικότερα τη Ρόδο, από το περιθώριο στο οποίο βρίσκονταν ακόμα και μετά την πρώτη δεκαετία της ιταλικής κατοχής. Ο νέος Κυβερνήτης με την άφιξή του στη Ρόδο είχε κατά νου την εφαρμογή ενός εκτεταμένου προγράμματος το οποίο θα διαρθρωνόταν σε πολλούς τομείς, όπως η Διοίκηση, τα έργα υποδομής, η αγροτική και βιομηχανική οικονομία, κυρίως όμως η οικιστική ανάπτυξη της πρωτεύουσας Ρόδου.

Η

αποφασιστικότητα, λοιπόν, του νέου Κυβερνήτη να φέρει εις πέρας το μεγαλεπήβολο σχέδιό του για τη νέα Ρόδο, βασίστηκε στην ισχυρή βούλησή του να μετατραπεί από τη μια σε σημαντικό τουριστικό θέρετρο της Μεσογείου (**Εικ. 13**), από την άλλη σε επίσης σημαντικό κέντρο



Εικόνα 5 Κατά τις έρευνες στη θέση «Καστράκι» στη Νεκρόπολη της Λέλου (1913)

σπουδών αρχαιολογικού και ιστορικό-καλλιτεχνικού χαρακτήρα. Με αυτόν τον τρόπο, η Ρόδος θα επανακτούσε το ρόλο του πνευματικού κέντρου που είχε άλλοτε, προπάντων κατά την αρχαιότητα, προβάλλοντας ταυτόχρονα και τα ρωμαϊκά μνημεία της αρχαιότητας αλλά και τα «ιταλικά» του μεσαίωνα.

Αυτές οι δύο κατευθύνσεις στο μεγάλο σχέδιο του Lago υπήρξαν, χωρίς άλλο, καθοριστικές για την στάση της νέας Κυβέρνησης απέναντι στα μνημεία και τον μνημειακό χώρο.

Τόσο ο εκσυγχρονισμός της Ρόδου, με τον σχεδιασμό της νέας πόλης και την διαμόρφωση του τουριστικού της χαρακτήρα, όσο και η επιλογή να αποτελέσει

σημαντικό πολιτιστικό κέντρο, επηρέασε ανεπιφύλακτα τον τρόπο διαχείρισης της πολιτιστικής της κληρονομιάς ώστε αυτή να υπενθυμίζει την ακτινοβολία που άλλοτε εξέπεμπε ο τόπος αυτός, την οποία για ένα μεγάλο χρονικό διάστημα είχε χάσει.

Το χρονικό διάστημα αυτό συμπίπτει επίσης με την περίοδο όπου στην διεύθυνση της Εφορείας Μνημείων και Ανασκαφών βρίσκεται ο νεότερος Giulio Jacopi (1924-1933), σε αντικατάσταση του Maiuri, ο οποίος από το Αύγουστο του 1924 μετατίθεται στην περιοχή της Νεαπόλεως Ιταλίας. Αν και αποφασισμένος να ολοκληρώσει το έργο του προκάτοχού του, ο Jacopi, συνεχίζοντας τις ανασκαφές στην Ιαλυσό, και στην Ακρόπολη της Ρόδου, καθώς και αρχίζοντας νέες στην Κάμυρο, δεν θα καταφέρει να ξεφύγει από την σκιά των πρωτοβουλιών του Κυβερνήτη, έτσι όπως το καθεστώς τώρα απαιτούσε. Στις αρχές του 1934 αντικαταστάθηκε από τον επίσης νέο αρχαιολόγο, υπεύθυνο για τις ανασκαφές στην Κω, Luciano Laurenzi.

Για την επίτευξη των πιο πάνω στόχων του σχεδίου του Lago το πρόγραμμα προστασίας και αποκατάστασης κυρίως των ιπποτικών μνημείων, που είχε ξεκινήσει κατά την πρώτη δεκαετία, συνεχίσθηκε με



Εικόνα 6 Πανοραμική άποψη της πόλης από τον μιναρέ του Τζαμιού του Σουλεϊμάν (1912)

στόχο να ολοκληρωθεί το έργο αποκάλυψης και ανάδειξης της συγκεκριμένης αρχιτεκτονικής, έτσι ώστε η περιτειχισμένη πόλη να ανακτήσει τον χαρακτήρα και ύφος που είχε άλλοτε, που ήταν άλλωστε και το ζητούμενο εξαρχής της ιταλικής κατοχής.

Επεμβάσεις αποκατάστασης επιλεγμένων μνημείων της πόλης που περιγράφηκαν στο δεύτερο κεφάλαιο όπως στο κτήριο της Οπλοθήκης, στο κτήριο της Καστελλανίας (**Εικ.14**), στα κτήρια πέριξ της πλατείας του Αρχαιολογικού Μουσείου (**Εικ.15**), στην Παναγιά του Μπούργκου (**Εικ.16**), αποτελούν συνάμα και επεμβάσεις στον χώρο της πόλης αποδεικνύοντας ότι οι επιλογές παρέμβασης στα

μνημεία καθορίζονταν και από την γενικότερη πολιτική σχεδιασμού των συγκεκριμένων σημείων του μνημειακού χώρου της μεσαιωνικής Ρόδου. Μέσα από την εξέταση των πιο πάνω παραδειγμάτων διαφάνηκε πολλές φορές η αντιφατικότητα που χαρακτήρισε την πιο πάνω πολιτική σχεδιασμού αφού δύο αντίθετα συστήματα, η «γραφικότητα» και ο «πουρισμός» απαιτήθηκε να συνδυασθούν στο πλαίσιο του υλιστικού ωφελιμισμού της Ρόδου ως ανερχόμενου τουριστικού προϊόντος.

Με τα παραδείγματα του τρίτου κεφαλαίου φάνηκε επίσης πως ο μνημειακός χώρος της ιπποτικής Ρόδου επηρέασε σε σημαντικό βαθμό τον σχεδιασμό του κέντρου της νέας ιταλικής Ρόδου στο Μανδράκι **(Εικ.17)**, όπως επίσης και αποτέλεσε καθοριστικό στοιχείο στη δημιουργία ενός συστήματος



Εικόνα 7 Η κύρια πρόσοψη του ιπποτικού Νοσοκομείου με τις τούρκικες τροποποιήσεις (1912)

πάρκων και χώρων πρασίνου γύρω από την περιτειχισμένη πόλη, οι οχυρώσεις της οποίας θα ήταν το βασικό σημείο αναφοράς **(Εικ.18-19)**.

Ωστόσο, τώρα οι επεμβάσεις εντάσσονταν στο γενικότερο πλαίσιο του Ρυθμιστικού Σχεδίου της πόλης, που εκπονήθηκε από το 1923 ως το 1926 από τον αρχιτέκτονα Florestano di Fausto, τον οποίο είχε μετακαλέσει από την Ρώμη (Απρίλιο του 1923) ο Lago αμέσως μετά τον διορισμό του στη Ρόδο. Ο Di Fausto, εκτός του ότι ήταν από τους πρωταγωνιστές στη δημιουργία της νέας εικόνας της Ρόδου, έπαιξε και καθοριστικό ρόλο στο να διαμορφώσει τη σκέψη και τις προτιμήσεις του ίδιου του Κυβερνήτη **(Εικ.20)**.

Βασικοί άξονες του Ρυθμιστικού Σχεδίου ήταν η προστασία ολόκληρης της μεσαιωνικής πόλης και η διατήρηση του χαρακτήρα της ώστε να μείνει ανέπαφη από τη δημιουργία και μελλοντική επέκταση της νέας Ρόδου **(Εικ. 21)**, η επιλογή των νέων χρήσεων που θα φιλοξενούσαν τα ιπποτικά και μη κτήρια, καθώς επίσης και ο σχεδιασμός του νέου διοικητικού κέντρου κατά μήκος του μετώπου του Μανδρακίου.

Παράλληλα, με κατάλληλα Κυβερνητικά Διατάγματα ρυθμίσθηκαν τόσο ο Οικοδομικός Κανονισμός με τον οποίο προστατεύονταν οι κηρυγμένες περιοχές, όσο και το ζήτημα των αποκαταστάσεων και απαλλοτριώσεων «*υπέρ κοινής ωφελείας*» (*restauri ed esproprio di pubblica utilità*), με αποτέλεσμα οι επεμβάσεις στα μεσαιωνικά κτίσματα να μην αφορούν μόνο στις προσόψεις όπως συνέβη την πρώτη δεκαετία, αλλά και στα εσωτερικά αυτών με την ένταξη νέων χρήσεων.

Με τον ίδιο τρόπο επεκτάθηκαν οι ζώνες προστασίας έτσι ώστε να συμπεριλάβουν τα μνημεία με τον περιβάλλοντα χώρο τους, όπως για παράδειγμα τα Αρχαιολογικά Πάρκα του Λόφου του Αγ. Στεφάνου (Monte S. Stefano) (Εικ.22), την Ακρόπολη δηλαδή της αρχαίας Ρόδου, καθώς και της Νεκρόπολης της Ακαντιάς (Καρακόνερο), ενώ την περίοδο αυτή, παράλληλα με τις επεμβάσεις στα κτίσματα, έχουμε και διαμορφώσεις πλατειών μέσα στο ιστορικό σύνολο, όπως αυτή της Πλατείας Ιπποκράτους (P.zza del Fuoco/ P.zza Carlo



Εικόνα 8 Άποψη της Οδού των Ιπποτών από Α (1912)

III) (Εικ.23), της Πλατείας έναντι του Αρχαιολογικού Μουσείου (P.zzetta del Museo) (Εικ.24), αλλά και των παρακείμενων Πλατειών Σύμης (P.zza dell'Arsenale) (Εικ.25) και Αργυροκάστρου (P.zza dell'Armeria) (Εικ.26) οι οποίες θα έπαιζαν το ρόλο του συνδετικού κρίκου μεταξύ περιτειχισμένης πόλης και Νέας Ρόδου.

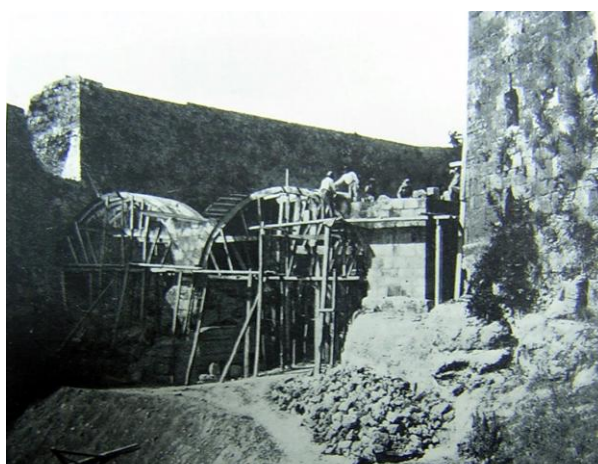
Οι αρχιτέκτονες που συνεργάστηκαν την εποχή εκείνη με τον Lago, κυρίως ο ήδη αναφερθείς Di Fausto, αλλά και οι Pietro Lombardi, Rodolfo Petracco και Armando Bernabiti, για την οικοδόμηση της νέας Ρόδου δεν είχαν δισταγμούς στο να αναμετρηθούν με την ιπποτική αρχιτεκτονική κτίζοντας είτε προσθήκες, είτε εξ' ολοκλήρου νέα κτίσματα μέσα στον παλιό πυρήνα (Εικ. 27) αλλά και να δανεισθούν και να μεταφέρουν το λεξιλόγιο των κτηρίων και του χώρου της μεσαιωνικής πόλης στο σχεδιασμό της νέας (Εικ. 17).

Ένα άλλο χαρακτηριστικό της περιόδου αυτής είναι η πληθώρα ενημερωτικών άρθρων και δημοσιευμάτων σε ποικίλα περιοδικά, προπαγανδιστικού κυρίως χαρακτήρα, σχετικά με τα έργα και τον μεγάλο ενθουσιασμό με τον οποίο

εκτελούνταν στη Δωδεκάνησο, προπάντων όμως στην πρωτεύουσα. Μέχρι και το 1923 ακόμα και οι ίδιοι οι Ιταλοί ελάχιστα γνώριζαν για την κτήση τους στην Ανατολική Μεσόγειο. Τι είναι άραγε αυτό που φέρνει τα Νησιά στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος, και αλλάζει άρδην την εξέλιξη ύστερα από μια δεκαετία, της Ιταλικής κατοχής;

Το ενδιαφέρον του Lago να εφοδιάσει την Ρόδο με έργα που οι δύο κύριοι άξονες του σχεδίου του απαιτούσαν, όπως σημαντικά έργα υποδομής τόσο για την εύρυθμη λειτουργία της πόλης όσο και για τις υποσχόμενες προοπτικές τουριστικής της ανάπτυξης, αλλά και με έργα και πρωτοβουλίες «υψηλών» πολιτιστικών απαιτήσεων όπως η ίδρυση του Ιστορικού και Αρχαιολογικού Ινστιτούτου (F.E.R.T.), καθώς και η διοργάνωση του πρώτου Διεθνούς Αρχαιολογικού Συνεδρίου, πιθανώς να μην σχετιζόταν αποκλειστικά με την εκπλήρωση προσωπικών του φιλοδοξιών, αλλά ούτε και να είχε σχέση με την αδιάνευστη προσήλωσή του στα εθνικιστικά ιδεώδη (Εικ.28).

Μολαταύτα, πέρα από τους οποιουσδήποτε στόχους του, η αποφασιστικότητα του Lago να εφαρμόσει το εκτεταμένο σχέδιο της καινούργιας Ρόδου συνδεόταν άμεσα με τις επιταγές του νέου πολιτικού τοπίου στη Ρώμη, ένα τοπίο το οποίο επρόκειτο να γίνει πιο ξεκάθαρο μετά το 1925, με την αποκρυστάλλωση του



Εικόνα 10 Κατά τις εργασίες αποκατάστασης της Πύλης του Αγ. Αθανασίου (1922)

απολυταρχικού ύφους της νέας Κυβέρνησης. Η μετατροπή της κτήσης από τον πρώτο κιάλας χρόνο της περιόδου του Lago σε ένα απέραντο εργοτάξιο, αν και αποσκοπούσε στο να φανερώσει σημάδια της αποτελεσματικότητας της παρούσας



Εικόνα 9 Το κατάλυμα της «γλωσσας» της Ιταλίας μετά την αποκατάστασή του (1916)

Διοίκησης, εμμέσως παρέπεμπε σε εποχές αντίστοιχες της άλλοτε κυρίαρχης στη Μεσόγειο «Ρώμης».

Στη Ρόδο ωστόσο ο Lago κατάφερε να συνδυάσει το προσωπικό γόητρο με τα αιτήματα της Ρώμης, διατηρώντας παράλληλα με την πολιτική του την κατάλληλη απόσταση από το Κέντρο. Στην προσπάθειά του αυτή είχε ως πρότυπα αντίστοιχα έργα Διοικητών άλλων αποικιών, είτε της ίδιας της Ιταλίας είτε άλλων κρατών, όπως του Giuseppe Volpi, στην Τρίπολη της Λιβύης αλλά και εκείνων της γαλλικής Διοίκησης στο Μαρόκο.



Κατά το χρονικό διάστημα, 1923-36, της ιταλικής κατοχής στη Δωδεκάνησο που εξετάστηκε, μπαίνει στην ουσία σε εφαρμογή το σχέδιο κατασκευής της ιταλικής Ρόδου.

Εικόνα 11 Χάρτης της περιτειχισμένης πόλης της Ρόδου με τα όρια της «Μνημειακής Ζώνης» (1920)

Το γ' μέρος καλύπτει την χρονική περίοδο 1936-1947. Αυτή η περίοδος είναι η τελευταία της ιταλοκρατίας στη Δωδεκάνησο πριν την επίσημη ενσωμάτωση της με την Ελλάδα τον Μάρτιο του 1948, αφού μεσολαβούν η γερμανική κατοχή (1943-1945) και η βρετανική Διοίκηση (1945-1947). Μέσα στη μελέτη

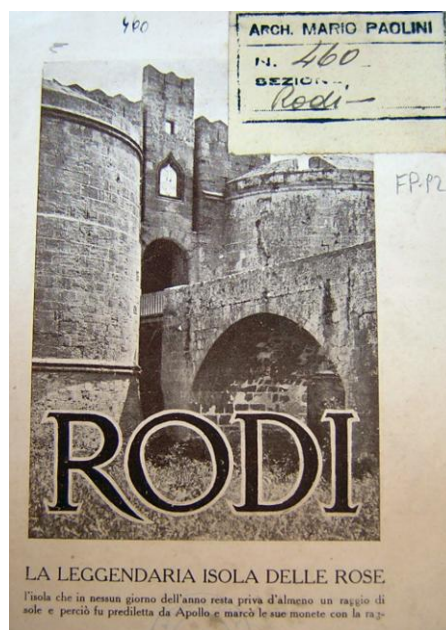


Εικόνα 12 Το μέτωπο της νέας πόλης της Ρόδου προς το λιμάνι του Μανδρακίου όπως είχε διαμορφωθεί στα μέσα της δεκαετίας του '30 από τη διοίκηση του Mario Lago

αυτή αποτελεί μια ξεχωριστή ενότητα, διότι καλύπτει αφενός τα χρόνια της διακυβέρνησης των Νησιών από τον Cesare Maria De Vecchi, αφετέρου συμπίπτει με

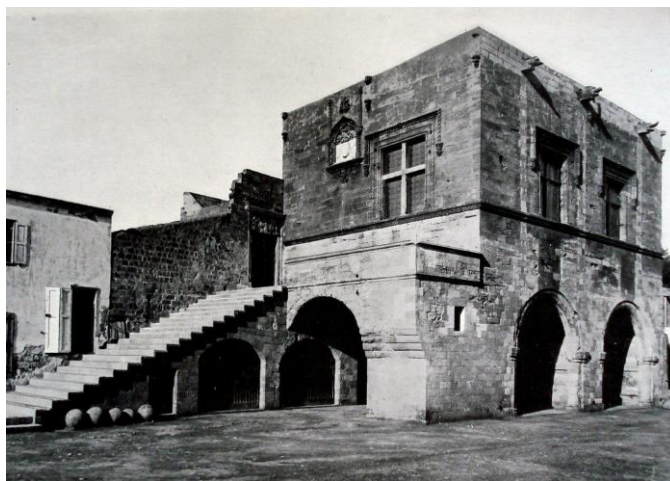
την χρονική περίοδο κατά την οποία η ολοκληρωτική πολιτική του φασισμού επεκτείνεται και στις αποικίες, εκεί όπου η προπαγάνδα, του καθεστώτος περισσότερο ίσως και από την ίδια τη μητρόπολη, φθάνει στο αποκορύφωμά της.

Με την κατάληψη της Αιθιοπίας, μερικούς μήνες πριν την άφιξη του De Vecchi στη Ρόδο, και την ανακήρυξη του ιταλικού Βασιλείου σε «Αυτοκρατορία», ο φασισμός, επιδιώκοντας τη διεθνή του καταξίωση, κατόρθωσε, η λαϊκή αποδοχή προς το καθεστώς, να φθάσει τα υψηλότερα επίπεδα της εικοσαετίας. Από εδώ και στο εξής το καθεστώς ταυτίζεται πλήρως με τις αρχές και τις αξίες της 'romanità', ο μύθος της οποίας φθάνει στο απόγειό του, με αποτέλεσμα να πολλαπλασιασθούν οι αναφορές και οι παραλληλισμοί της εποχής αυτής με το μεγαλείο και τα «ένδοξα» χρόνια της ρωμαϊκής



Εικόνα 13 Το πρώτο ενημερωτικό έντυπο του Ε.Ν.Ι.Τ. για την Ρόδο (1925)

αυτοκρατορίας, προκειμένου να αυξηθεί ακόμα περισσότερο η αποδοχή της κοινής γνώμης. Όπως ήταν φυσικό, μέσα σε αυτό το χρονικό διάστημα και μέχρι τις ήττες του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, αφενός η πολιτική του φασισμού περιστρέφεται γύρω από την αναβίωση του "Impero", με αποτέλεσμα την επικράτηση της έντονης ιδεολογικής χροιάς σε κάθε είδος δραστηριότητας, κάτι στο οποίο συντρέχουν οι άκρατες ρητορείες, αφετέρου το καθεστώς ακολουθεί την τάση να παρεμβαίνει στα πάντα.



Εικόνα 14 Το κτήριο της «Καστελλανίας» μετά την αποκατάστασή του (1925-26)

Ο Cesare Maria De Vecchi ένας από τους τετράρχες του φασισμού, ο οποίος ήρθε στη Ρόδο αποφασισμένος να αφήσει ανεξίτηλο τον χαρακτήρα της πολιτικής του, διαδέχεται τον Mario Lago στις 22 Νοεμβρίου του 1936 και παραμένει στη Ρόδο

μέχρι τα τέλη του 1940, αφού έχει ήδη ξεσπάσει ο ελληνοϊταλικός πόλεμος. Επιλέγεται από το καθεστώς ως ο πιο κατάλληλος για την ολοκληρωτική εξυγίανση, πνευματική και υλική, της κτήσης, η οποία στόχευε στο να μετατρέψει τα Νησιά αυτά σε μια από τις πιο πειθαρχημένες και οργανωμένες επαρχίες του ιταλικού Βασιλείου. Έχοντας ήδη διατελέσει Κυβερνήτης της Σομαλίας, πρέσβης της Ιταλίας στην Αγία Έδρα καθώς και Υπουργός Παιδείας, φθάνει στη Ρόδο με πλήρεις εξουσίες, αφού διορίζεται πολιτικός και στρατιωτικός Κυβερνήτης (Governatore Civile e Militare) των Νησιών.



Εικόνα 15 Το κτήριο του υποκαταστήματος της Banco di Roma στη ΒΑ γωνία της Πλατείας του Αρχαιολογικού Μουσείου

Με την επιλογή του De Vecchi την συγκεκριμένη χρονική στιγμή, ήδη δοκιμασμένου προηγουμένως σε αρκετά σημαντικές θέσεις, επιχειρήθηκε η μεταφορά του απόλυτα φασιστικού τρόπου ζωής της Ιταλίας στη Ρόδο και τα υπόλοιπα Νησιά, ο οποίος πραγματικά μέχρι τότε



ήταν εκεί ελάχιστα γνωστός, εξαιτίας της ηπιότερης στάσης του προκατόχου του, Mario Lago. Στόχος ήταν η Δωδεκάνησος να γίνει μια επαρχία αντάξια της νέας «Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας».

Έτσι η πολιτική του De Vecchi, έθεσε από την αρχή ως στόχους της, την εξομοίωση του προσώπου και της ψυχής της Δωδεκανήσου με την μητρόπολη του

φασισμού. Πέρα από την σταδιακή συγκέντρωση της εξουσίας στο πρόσωπο του νέου Κυβερνήτη, και τις αλλαγές στους περισσότερους τομείς, όπως στην αυτοδιοίκηση, στη νομοθεσία, στη δικαστική οργάνωση, στην εκπαίδευση, στην εκκλησία, καθοριστική υπήρξε η παρέμβαση της νέας πολιτικής και στην γενικότερη εικόνα της πόλης της Ρόδου

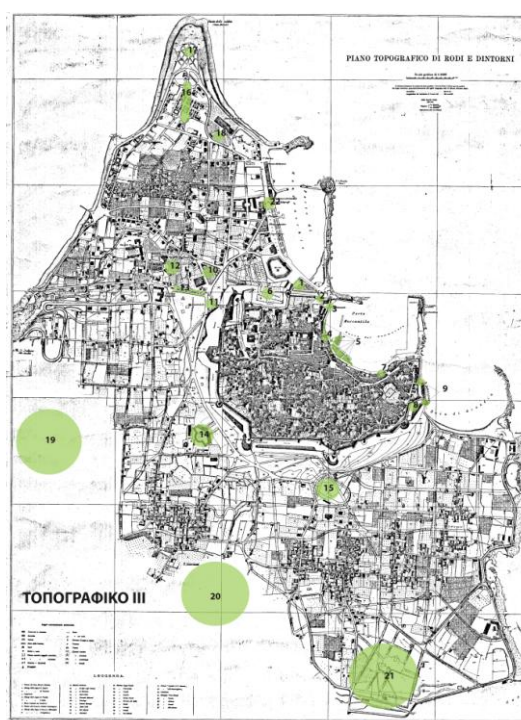
ώστε να μετατραπεί πλήρως από κτήση σε «υπερπόντια παρυφή» της Ιταλίας.



Ήδη, στα μέσα της δεκαετίας του '30, μετά την πάροδο

Εικόνα 17 Άποψη του νέου Καθεδρικού Ναού του Αγ. Ιωάννη στο Μανδράκι από ΝΔ με την κρήνη πιστό αντίγραφο της μεσαιωνικής κρήνης του Viterbo

περίπου δεκαπενταετίας πλήρους ιταλικής κυριαρχίας, η Ρόδος συγκαταλεγόταν μεταξύ των πιο σημαντικών τουριστικών προορισμών της Μεσογείου. Η πόλη εξοπλισμένη με την απαραίτητη τουριστική υποδομή εμφάνιζε μια εικόνα παρόμοια με τα αντίστοιχα



παραθεριστικά κέντρα της Κυανής Ακτής και της ιταλικής Ριβιέρας

Εικόνα 18 Τοπογραφικό της πόλης της Ρόδου με σημειωμένες τις θέσεις των πάρκων και των χώρων πρασίνου

με έντονο το χαρακτήρα του εξωτισμού. Χαρακτηριστικό είναι το άρθρο της

Messaggero di Rodi της 4^{ης} Μαρτίου του 1932 *Il lungomare della Punta della Sabbia* που αναφέρει ότι «*Όποιος περπατά στον παραλιακό δρόμο της Punta della Sabbia μένει εντυπωσιασμένος από την γραφικότητά του. Μολονότι βρίσκεται κοντά στην πόλη και στην νέα και παλαιά συνοικία του Νεοχωρίου, επικρατεί μια γαλήνια απομόνωση και ανεξαρτησία. Υπάρχουν η ηρεμία και όλα εκείνα τα χαρακτηριστικά που αποτελούν την ουσία των μεγάλων και τυπικών παραλιακών περιπάτων των κέντρων παραθερισμού. Δεν είναι υπερβολικό όταν θυμόμαστε εδώ το Σαν Ρέμο και την Κρανή Ακτή, παρόλο που ο νέος αυτός παραλιακός δρόμος δεν είναι ακόμα πλήρως εξοπλισμένος.*» (Εικ.29).



Εικόνα 19 Κατά τις εργασίες απελευθέρωσης της Θαλασσινής Πύλης από τα κτίσματα στο Ευποϊκό Λιμάνι (1934-35)

Το μέτωπο της νέας πόλης κατά μήκος του Μανδρακίου, όπου είχαν διαταχθεί τα περισσότερα διοικητικά κτήρια, αποτελούσε την βιτρίνα της «αναγεννημένης» Ρόδου. Η νέα πόλη είχε αναπτυχθεί προς το βορρά, δίχως να παραβλάπτει τον προϋπάρχοντα ιστορικό πυρήνα, ο χαρακτήρας του οποίου σύμφωνα με το εγκεκριμένο από το 1926 Ρυθμιστικό Σχέδιο έπρεπε να μείνει ανέπαφος.



Εικόνα 20 Το Ρυθμιστικό Σχέδιο της πόλης της Ρόδου του 1926 με τις μεταγενέστερες τροποποιήσεις (1931)

Η περιτειχισμένη πόλη με τα μνημεία της, είχε αρχίσει να προβάλλεται σαν ένας από τους σημαντικότερους λόγους μιας επίσκεψης στη Ρόδο. Μετά από τις επεμβάσεις-

εκκαθαρίσεις στα σημαντικότερα ιπποτικά κτίσματα, σε ορισμένα τμήματά της είχε αποκατασταθεί η εικόνα που είχε κατά τη διάρκεια της ιπποκρατίας έτσι ώστε ο επισκέπτης να μη βλέπει τα ίχνη των μετατροπών που υπέστη κατά τη διάρκεια των τεσσάρων αιώνων της οθωμανικής κατοχής. Η ανακήρυξη της «αυτοκρατορίας», όμως, έκανε επιτακτική την παρουσία κάποιων στοιχείων που μέχρι τότε έλλειπαν από την πόλη, η ανάδυση των οποίων θα επιβεβαίωνε το κύρος της «τρίτης Ρώμης».



Εικόνα 21 Η περιτειχισμένη πόλη της Ρόδου σε τοπογραφικό κλίμακας 1: 2000 (1925)

Πριν τον De Vecchi στην πόλη δεν φαινόταν ακόμα

το «ίχνος» της φασιστικής αισθητικής, που διαμόρφωσε τα μοντέρνα αλλά και μέρος των ιστορικών τμημάτων των πόλεων στην Ιταλία. Έλλειπαν, δηλαδή, από την εικόνα της πόλης τα σημάδια εκείνα της πειθαρχίας και της ισχύος, ουσιώδεις αρχές της 'romanità', ώστε το κλίμα να είναι πλήρως ευθυγραμμισμένο με εκείνο της Μητρόπολης.

Η διακυβέρνηση του De Vecchi επιχείρησε, κατά κάποιο, τρόπο την επιβολή της νέας τάξης πραγμάτων.

Για την επίτευξη αυτών των στόχων χρησιμοποίησε τις παρεμβάσεις τόσο στα μνημεία όσο και στα μοντέρνα κτήρια που είχαν κτισθεί επί Lago.



Εικόνα 22 Άποψη από Β του Αρχαιολογικού Πάρκου του Αγ. Στεφάνου στην Αρχαία Ακρόπολη της Ρόδου

Ο ίδιος ο De

Vecchi, σε μια επίσκεψή του στην αρχαία Ακρόπολη της Λίνδου το καλοκαίρι του 1937, υποστήριξε ότι το ανασκαφικό έργο δεν θα πρέπει να αφήνει τα κατάλοιπα σε

μια στεία μορφή, αλλά για την τελική τους διευθέτηση θεωρούσε απαραίτητες τις εργασίες αποκατάστασης με αρκετές συμπληρώσεις βάσει επιστημονικών ωστόσο κριτηρίων, με στόχο αφενός να τους αποδοθεί το μνημειώδες και επιβλητικό ύφος, που ήταν άλλωστε και το απαιτούμενο, αφετέρου να μην μένουν μια ψυχρή ύλη κατανοητή μόνο από τους «μνημένους», αλλά να είναι προσιτά και στον απλό επισκέπτη.

Στην Εφορεία Ανασκαφών και Μνημείων τα χρόνια Διοίκησης De Vecchi παραμένει Διευθυντής ο Luciano Laurenzi. Κατά τη διετία 1938-1940 εκτεταμένες αποκαταστάσεις – ανακατασκευές λαμβάνουν χώρα σε πολλά, μεταξύ των



Εικόνα 23 Άποψη της Πλατείας Ιπποκράτους (P.zza del Fuoco) από N μετά την ολοκλήρωση των εργασιών διευθέτησής της (1929-30)

οποίων και αρχαία, μνημεία της Ρόδου και της Κω. Ο αρχιτέκτονας Mario Paolini, πολλές φορές ως υπεύθυνος των εργασιών, με το τεράστιο σχεδιαστικό του έργο συμβάλλει στο πιο πάνω πρόγραμμα, το οποίο συνεχίζεται εν μέρει και κατά την περίοδο των εφορειών του Renato Bartoccini και του Luigi Morricono, μολονότι είχαν επέλθει οι δύσκολοι καιροί του πολέμου. Στα πρώτα χρόνια της σταδιοδρομίας του βρίσκεται το διάστημα αυτό (1937-38) στη Ρόδο



Εικόνα 24 Άποψη της Πλατείας του Αρχαιολογικού Μουσείου από N

και ο ιστορικός τέχνης Cesare Brandi ως επόπτης (soprintendente) της Δημόσιας Εκπαίδευσης και των Καλών Τεχνών, καθώς επίσης και ως Πρύτανης του θερινού Τμήματος και διδάσκων Καθηγητής της Σχολής Dante Alighieri.

Η ανάγκη για μεγαλύτερη διδακτικότητα αλλά και η σκηνογραφική και εικαστική προσέγγιση του αποτελέσματος των επεμβάσεων οδήγησε στην καταστρατήγηση πολλών από τις αρχές που είχαν γίνει αποδεκτές μόλις μερικά χρόνια νωρίτερα στη Διεθνή Συνδιάσκεψη των Αθηνών του 1931, των ειδικών για την προστασία και συντήρηση των μνημείων. Ως εκ τούτου, μέσα σε αυτή την χρονική περίοδο είχαμε την πιο εμβληματική επέμβαση της τριακονταετούς ιταλικής κατοχής, ήτοι την αποκατάσταση από τα ερείπιά του, του παλατιού του μ. μαγίστρου προκειμένου αυτό να στεγάσει την κατοικία του Κυβερνήτη (**Εικ. 30,31**), όπως επίσης και σημαντικότερες αναστηλώσεις αρχαίων μνημείων με πιο χαρακτηριστικές εκείνες των μνημείων της Ακρόπολης της Λίνδου (**Εικ.32**) και της Ακρόπολης της αρχαίας Ρόδου (**Εικ.33**). Όπως είδαμε, στις πιο πάνω επεμβάσεις δεν δόθηκε ιδιαίτερο ενδιαφέρον στη διάσωση του αυθεντικού υλικού, όσο στο αισθητικό αποτέλεσμα της νέας εικόνας που θα αποκτούσε το εκάστοτε μνημείο.

Οι ανασκαφές για την ανάδειξη ρωμαϊκών κατάλοιπων επεκτάθηκαν και εντός της περιτειχισμένης πόλης. Η αποκάλυψη του ρωμαϊκού Τετράπυλου (**Εικ.34**) συνέβη επομένως την κατάλληλη χρονική περίοδο υπογραμμίζοντας το «ρωμαϊκό» παρελθόν της κτήσης. Παράλληλα η



Εικόνα 25 Άποψη της Πλατείας Σύμης (P.zza dell'Arсенale) από Β μετά τις εργασίες διευθέτησης της (1928)

ανάδειξη της λατινικής-ιπποτικής ταυτότητας της περιτειχισμένης πόλης συνεχίστηκε με αμείωτους ρυθμούς. Η αποκατάσταση του πρώτου Καθεδρικού Ναού των Ιωαννιτών Ιπποτών, της Παναγίας του Κάστρου (**Εικ.35**), με την απομάκρυνση και των τελευταίων τούρκικων προσθηκών στην κύρια πρόσοψή του, επιβεβαίωνε τον λεγόμενο εξαγνισμό (purificazione) του χώρου από τα ξένα στοιχεία, κάτι παρόμοιο

με αυτό που είχε επιτελεσθεί στις προσόψεις των κτηρίων που διαμόρφωναν το μέτωπο της ιταλικής Ρόδου στο Μανδράκι (Εικ.36).

Σε ό,τι αφορά στη σύγχρονη αρχιτεκτονική στη Ρόδο, όπως είναι ήδη γνωστό, αυτή τη χρονική περίοδο υπήρξε ένας απόλυτος πουρισμός με την απογύμνωση των ιστορικού και εκλεκτικιστικού ύφους νέων οικοδομημάτων από τον «ιστορικό» τους διάκοσμο και την αναμόρφωσή τους σύμφωνα με ένα ύφος που είχε κύρια χαρακτηριστικά το μνημειώδες, την αυστηρή συμμετρία και τη συνύπαρξη του κλασικού με το μοντέρνο, γνωστός ως «εξαγνισμός» και «κάθαρση» της αρχιτεκτονικής του De Vecchi. Έτσι η εικόνα της νέας πόλης, μέσα σε μικρό χρονικό διάστημα πήρε μια άλλη μορφή, αφού από τα περισσότερα διοικητικά και μη κτήρια της πόλης απομακρύνθηκαν όλα εκείνα τα στοιχεία που δεν αρμόζανε στην αρχιτεκτονική του καθεστώτος, και που η πολιτική του *Imperium* τώρα περισσότερο από ποτέ απαιτούσε (Εικ.37).

Στην ίδια ενότητα περιλαμβάνεται και η χρονική περίοδος μετά την παραίτηση De Vecchi τον Δεκέμβριο του 1940, κατά την οποία η Διοίκηση των νησιών ακολουθεί τη γραμμή που είχε χαράξει ο τετράρχης δίχως να διαφοροποιείται ιδιαίτερα.

Οι Διοικητές που τον διαδέχονται, Ettore Bastico (10.12.1940-14.7.1941),

Inigo Campioni (15.7.1941-11.9.1943) αλλά και ο τελευταίος υπό τους γερμανούς στρατιωτικούς, Ugo Faralli (18.9.1943-8.5.1945), επιτελούν τα καθήκοντά τους μέσα σε ένα κλίμα ιδιαίτερα φορτισμένο εξαιτίας αφενός της συμμετοχής της Ιταλίας στον Β' Παγκόσμιο πόλεμο, αφετέρου εξαιτίας και του ελληνοϊταλικού πολέμου και τις αναμενόμενες αντιδράσεις των ελλήνων των Νησιών του Αρχιπελάγους.

Οι προθέσεις για έναν «εξορθολογισμό» του αστικού ιστού μέσω μιας σειράς χειρουργικών επεμβάσεων όπως συνέβη σε αρκετές ιταλικές πόλεις, οι οποίες στην ουσία καταστρατηγούσαν τις αρχές του Ρυθμιστικού Σχεδίου του 1926, εκδηλώθηκαν



Εικόνα 26 Άποψη της Πλατείας Αργυροκάστρου (P.zza dell'Armeria) από Α μετά τις εργασίες διευθέτησής της (1926)

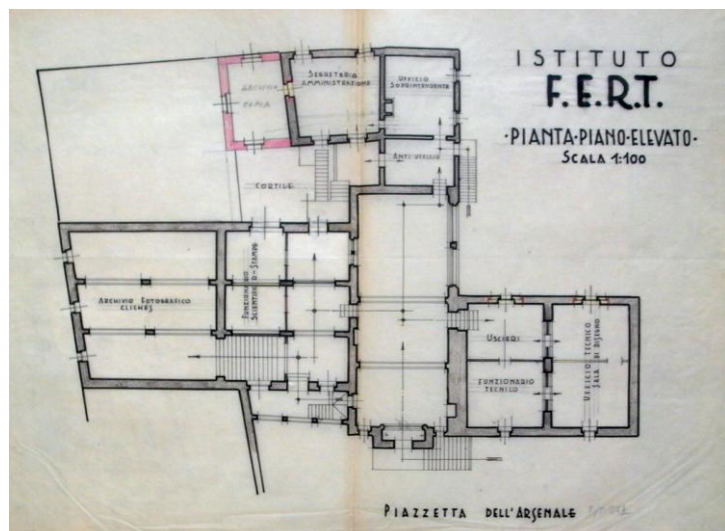
με το νέο Σχέδιο της πόλης του 1942. Η υλοποίησή τους όμως τελικά αποφεύχθηκε εξ' αίτιας του πολέμου, οι συνέπειες του οποίου υπήρξαν ολέθριες για τον τόπο (Εικ.38).

Η παράδοση της πόλης της Ρόδου στην ελληνική Διοίκηση συνοδεύθηκε με κάποιες προτάσεις αποκατάστασης των πληγέντων από τους βομβαρδισμούς του '44 ιπποτικών μνημείων, όπως επίσης και ανοικοδόμησης με νέες κατασκευές του διαταραχθέντος αστικού της ιστού. Ο χαρακτήρας της πόλης για τους Ιταλούς όφειλε να είναι ένας και μοναδικός, ο ιπποτικός.



Εικόνα 27 Το κτήριο της C.C.I.E. στην Πλατεία Σύμης (P. Lombardi 1930)

Τα χρόνια αμέσως μετά την ενσωμάτωση της Δωδεκανήσου στην Ελλάδα, η μεσαιωνική πόλη της Ρόδου, με εμφανή τα σημάδια των καταστροφών που είχαν προκαλέσει οι πρόσφατοι βομβαρδισμοί, εξακολούθησε να συγκεντρώνει το ενδιαφέρον ως ένα μοναδικής σημασίας οικιστικό σύνολο. Ο Ιωάννης Κοντής ο πρώτος έφορος αρχαιοτήτων Δωδεκανήσου, που παρέλαβε από τον Luigi Morricone την Αρχαιολογική Υπηρεσία, παρ' όλες τις οικονομικές δυσκολίες εκείνων των χρόνων, πολύ γρήγορα ξεκίνησε το πρόγραμμα αποκατάστασης των ζημιών και έρευνας για την αποκάλυψη της ιπποδάμειας πόλης. Τα σημαντικότερα μνημεία που είχαν



Εικόνα 28 Κάτοψη του ανώτερου επιπέδου του Ινστιτούτου F.E.R.T. (Σχέδιο M. Paolini 1939)

βομβαρδισθεί αποκαταστάθηκαν στην αρχική τους μορφή, που πολλές φορές αυτή ήταν αποτέλεσμα των ιταλικών επεμβάσεων.

Συγχρόνως, πολλή μεγάλη προσπάθεια καταβλήθηκε από τον ίδιο τον Κοντή και τους άμεσους συνεργάτες του, για την αντιμετώπιση των έντονων πιέσεων ανοικοδόμησης των ερειπίων των κτισμάτων του



Εικόνα 29 Η Punta della Sabbia στις αρχές της δεκαετίας του '30

συνεκτικού της ιστού ούτως ώστε αυτά να αντικατασταθούν με σύγχρονες κατασκευές ακολουθώντας το παράδειγμα των άλλων ελληνικών πόλεων.

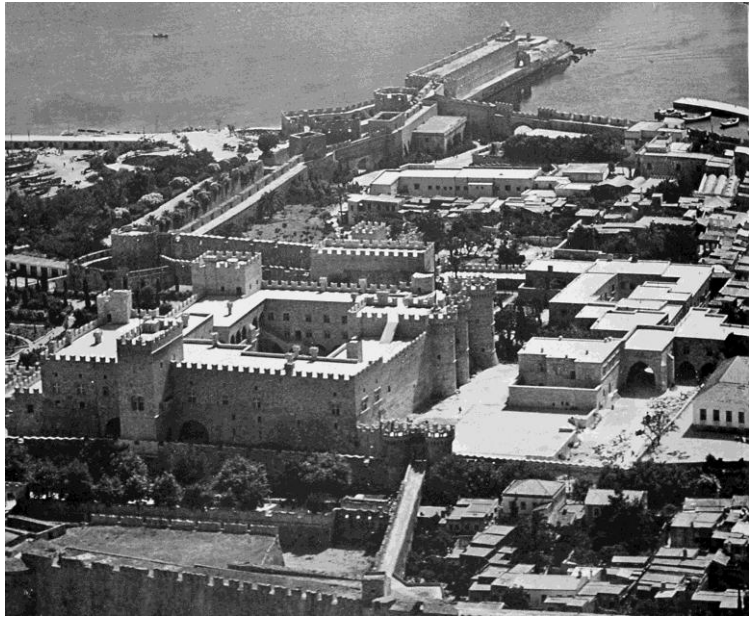
Όπως φαίνεται, η περίπτωση της περιτειχισμένης πόλης της Ρόδου ήδη από τη δεκαετία του '50 αντιμετωπιζόταν ως ένα «διατηρητέο μνημειακό οικιστικό συγκρότημα» της οποίας ο χαρακτήρας έπρεπε να παραμείνει αναλλοίωτος, όταν στη υπόλοιπη Ελλάδα το ζήτημα της προστασίας των παραδοσιακών πυρήνων δεν είχε ακόμα ιδιαίτερως επισημανθεί.



Εικόνα 30 Κατά τις εργασίες ανακατασκευής του Παλατιού του μ. μαγίστρου. Η νότια πρόσοψη (1937-40)

Η τριακονταετής και πλέον ιταλική κατοχή της Δωδεκανήσου είχε κληροδοτήσει επομένως στην ελληνική διοίκηση ένα αξιόλογο μνημειακό σύνολο στο οποίο αν και είχε τονισθεί σκόπιμα μέσω των συγκεκριμένων επεμβάσεων ο λατινικός του

χαρακτήρας, διατηρούνταν σε αρκετά σημεία η πολυσύνθετη μορφή του. Κληροδότημα, όμως μπορεί επίσης να θεωρηθεί και η μέριμνα για την προστασία του, η οποία έγινε συνείδηση στις ελληνικές αρχές από τα πρώτα χρόνια της ενσωμάτωσης. Επίσης, φαίνεται πως η ιταλική κατοχή συνέβαλλε αποφασιστικά στο να αποκτήσει η έννοια του μνημείου στον τόπο αυτό, νωρίτερα από την υπόλοιπη Ελλάδα, πολεοδομική διάσταση, αφού μετά από λίγα χρόνια (1960) η μεσαιωνική πόλη της Ρόδου μαζί με την Πάτμο και τη Λίνδο



Εικόνα 31 Αεροφωτογραφία του Παλατιού του μ. μαγίστρου και του περιβάλλοντα χώρου του όπως διαμορφώθηκε μετά τις επεμβάσεις των ετών 1938-40

ανακηρύχθηκαν σε διατηρητέα μνημεία, χαράσσοντας έτσι την πορεία ευαισθητοποίησης σχετικά με τη μέριμνα των ιστορικών συνόλων και στην υπόλοιπη χώρα. Στα επόμενα χρόνια η έννοια της προστασίας του ιστορικού περιβάλλοντος της περιτειχισμένης πόλης, όπως αυτή είχε αρχικά διατυπωθεί ήδη μέσα στην πρώτη δεκαετία της ιταλικής κατοχής, λειτούργησε με τέτοιο τρόπο ώστε να ξεκινήσει η προετοιμασία της «οργανωμένης



Εικόνα 32 Αποψη από Ν του Ναού της Λινδίας Αθηνάς μετά την αναστήλωση των τοίχων του σηκού και των κίωνων της βόρειας πρόστασης (1937-39)

συνολικής παρέμβασης» στο διατηρητέο μνημειακό συγκρότημα. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα την ενίσχυση των προσπαθειών των τοπικών φορέων για την δημιουργία κατάλληλων συνθηκών αποτελεσματικής επέμβασης στα μεσαιωνικά μνημεία. Η δημιουργία από το Υπουργείο Πολιτισμού του «Γραφείου Μεσαιωνικής Πόλης



Εικόνα 33 Άποψη από ΒΔ του χώρου της Ακρόπολης της Ρόδου όπως είχε διαμορφωθεί μετά τις επεμβάσεις της διετίας 1938-40

της Ρόδου» το 1985 εκφράζει ακριβώς αυτή τη συνειδητή προσπάθεια προς αυτή την κατεύθυνση.

Τα μνημεία της πόλης που αποκαταστάθηκαν από τους Ιταλούς αλλά και τα νέα κτήρια που εντάχθηκαν στον ιστό της, χρησιμοποιήθηκαν από την ελληνική διοίκηση για την στέγαση υπηρεσιών, όπως άλλωστε συνέβη και με τα διοικητικά κτίσματα στο μέτωπο του Μανδρακίου. Ενώ όμως τα τελευταία ταυτίστηκαν πολύ γρήγορα με την φασιστική διακυβέρνηση της ιταλικής Διοίκησης με αποτέλεσμα να προκαλέσουν την δυσαρέσκεια των κατοίκων, εκείνα της περιτειχισμένης πόλης αντιμετωπίστηκαν από την αρχή ως αναπόσπαστα στοιχεία του οργανισμού της.



Εικόνα 34 Άποψη από Δ των αποκαλυφθέντων κατάλοιπων του ρωμαϊκού Τετράπυλου με το παρεκκλήσι του Αγ. Δημητρίου των Piossasco απελευθερωμένο από τα προσκτίσματα (1940)

Μέσα στις επόμενες δεκαετίες του '60 και του '70 τα αποκατεστημένα τμήματα της μεσαιωνικής πόλης της Ρόδου

μετατράπηκαν σε σταθερές – αντιπροσωπευτικές εικόνες του τουριστικού προϊόντος απαραίτητου για την τόνωση του ανερχόμενου ρεύματος των επισκεπτών.

Ως εκ τούτου, η Οδός των Ιπποτών (**Εικ. 39**) και το Παλάτι του μ. μαγίστρου, με την μορφή που είχαν αποκτήσει έπειτα από τις ιταλικές επεμβάσεις, αποκρυσταλλώθηκαν ως κύρια σημεία αναφοράς (ορόσημα) της πόλης. Οι εικόνες των μνημείων διαδόθηκαν σε ολόκληρο τον κόσμο και καθιερώθηκαν στη διεθνή συλλογική μνήμη και συνείδηση ως οι πλέον χαρακτηριστικές όχι μόνο της ιστορικής πόλης, αλλά



Εικόνα 35 Άποψη της Παναγίας του Κάστρου από την Πλατεία του Αρχαιολογικού Μουσείου κατά τις εργασίες αποκατάστασής της. Κατεδάφιση του μιναρέ (μετά το 1940)

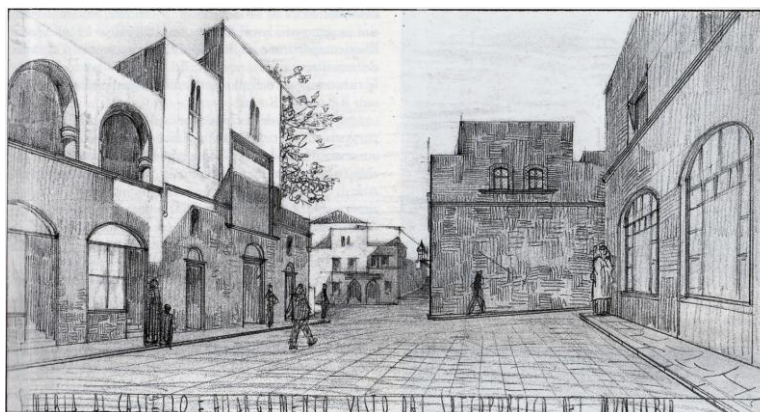
και της ίδιας της αρχιτεκτονικής των Ιωαννιτών Ιπποτών. Παράλληλα, η προβολή των αποκατεστημένων κατά την ιταλοκρατία μνημείων, συνεχίσθηκε και μετά την ενσωμάτωση της Δωδεκανήσου ακριβώς επειδή λειτουργούσαν ως κύρια συστατικά

στοιχεία του ιπποτικού «ατμοσφαιρικού»

σκηνικού, το οποίο με τη σειρά του αποτελούσε κερδοφόρο τουριστικό αξιοθέατο της πόλης.

Αντιπροσωπευτικό

παράδειγμα αυτής της προβολής αποτελεί και η Σύνοδος κορυφής των



Εικόνα 36 Προοπτικό σκίτσο του M. Paolini διευθέτησης του χώρου μετά την αποκατάσταση της Παναγίας του Κάστρου (1940)

ηγετών των χωρών της Ε.Ο.Κ. του 1988 την οποία η ελληνική Κυβέρνηση αποφάσισε να φιλοξενήσει στους χώρους του Παλατιού του μ. μαγίστρου. Υπενθυμίζεται ότι την ίδια χρονιά η μεσαιωνική πόλη της Ρόδου ανακηρύχθηκε από την UNESCO μνημείο της παγκόσμιας πολιτιστικής κληρονομιάς. Σε ό,τι αφορά τέλος στις χρήσεις που

τοποθετήθηκαν αρχικά στα αποκατεστημένα αυτά κτήρια, με εξαίρεση ίσως το Παλάτι του μ. μαγίστρου το οποίο στο μεγαλύτερο τμήμα του λειτούργησε ως μουσείο, αυτές διατηρήθηκαν σε γενικές γραμμές ως είχαν και επί ελληνικής διοικήσεως.

Η διατήρηση του ιπποτικού-δυτικού χαρακτήρα του περιτειχισμένου πυρήνα, υπήρξε πρώτη προτεραιότητα και της ελληνικής διοίκησης, μολοντί αυτή η εικόνα της πόλης της Ρόδου δεν ανταποκρινόταν στην ελληνική παράδοση και

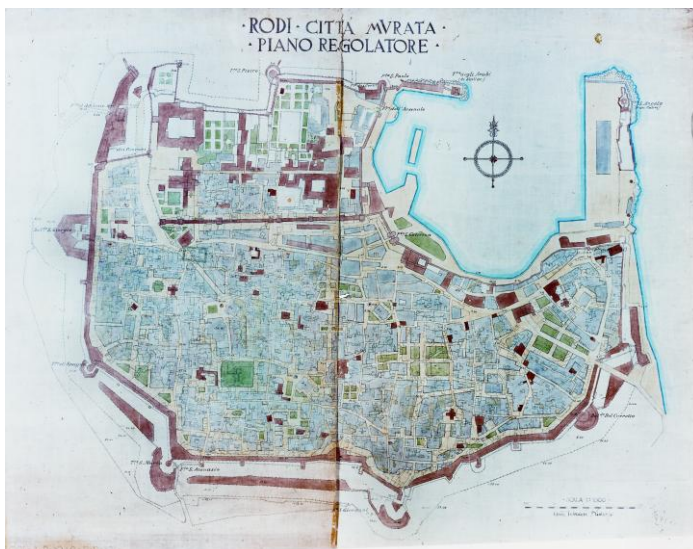


Εικόνα 37 Το μέτωπο της νέας πόλης της Ρόδου προς το Λιμάνι του Μανδρακίου όπως είχε διαμορφωθεί ως τα τέλη της δεκαετίας του '30 από την διοίκηση του Cesare M. De Vecchi

γενικότερα στο αίτημα τόνωσης της ελληνικότητας του τόπου αυτού. Ο αρχιτέκτων Δ. Πικιώνης

βρισκόμενος τα χρόνια αμέσως μετά την ενσωμάτωση στη Ρόδο έγραφε

χαρακτηριστικά: « *Αλλά γιατί με κυνηγάει έτσι η παρουσία του ξένου; Με θέλγει η έλξη τούτη δύο αντίθετων κόσμων, ή εμείς δεν κάναμε αρκετά για να φωτίσουμε μέσα μας τον κόσμο τον ελληνικό; Τι σχέση είναι τούτη που μας δένει μ' αυτόν; Ναι, ζει ο σπόρος του μέσα στην ελληνική Χριστιανοσύνη. Ζει στον λαό και του ποιητή την ψυχή. Αλλά και σε μας τους άλλους*



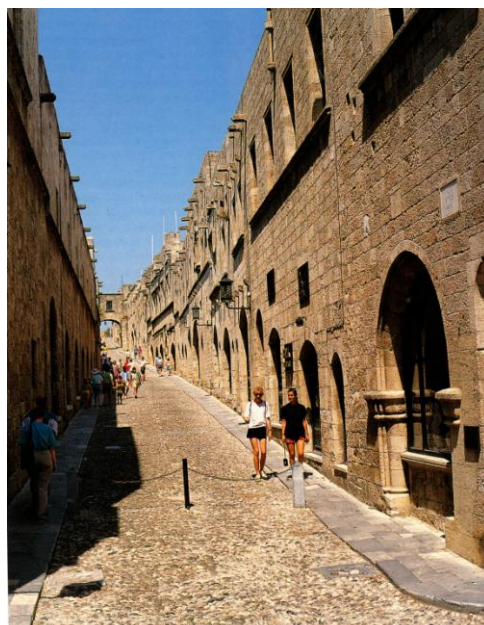
Εικόνα 38 Το νέο Ρυθμιστικό Σχέδιο «εξυγιάνσης» της περιτειχισμένης πόλης της Ρόδου (1942)

ακόμα ζει, υπνώττοντας εις το βάθος του είναι μας.

Δε σώζεται, πραγματικά, σχεδόν τίποτα απ' την αρχαία πόλη που να σου υποβάλει την αρχαία της δόξα... Ο χρόνος αφάνισε όλα τα αγνάριά της. Θα ποθούσαμε ν' απόμεινε κάτι που να μας βοηθούσε να οραματιστούμε του κλέους της την εικόνα. Και αυτό, όχι απλά για μια τέρψη αισθητική... Κάτι βαθύτερο για να δούμε: Εκείνο που ούτε στο Μεσαίωνα δεν πραγματώθηκε, ούτε ακόμα λιγότερο στους χρόνους μας δεν θα τα αξιωθούμε: της θρησκευτικής εκείνης σχέσης την επιτέλεση, ανάμεσα της οίκησης της ανθρώπινης και της θεότητας της φύσης και των απ' τη μυθοπλαστική φαντασία θεοποιημένων δυνάμεών της...

Με τα απομεινάρια τούτης της πόλης έχτισε ο Φράγκος κατακτητής τη δικιά του. Και τελευταίος ο Ιταλός βάλθηκε μ' άμετρο ζήλο να βάλει παντού της παρουσίας του τη σφραγίδα στον ελληνικό τούτο τόπο. Επιβολή των δικών μας μέτρων, των δικών μας υποθετικών αξιών απάνω στους άλλους, που εδώ παίρνει τη μορφή μιας αυθαίρετης παρέμβασης στο «κάρμα» ενός λαού, ενός εκβιασμού αβάσταγου για τη συνείδηση την ελληνική.

Να 'ταν τουλάχιστο πραγματικές οι αξίες τούτες! Οι πολλοί μπορούνε να γελαστούνε... Δικαίωμά τους να θεωρήσουν τα ιταλικά τούτα έργα ως αξιόλογες και αντάξιες της σύγχρονης μάθησης πραγματώσεις, πλέρια ανταποκρινόμενες προς τους σκοπούς ενός υπαγορευμένου πολιτικού προγράμματος...»¹.



Εικόνα 39 Άποψη της Οδού των Ιπποτών από τα Α όπως αυτή παρουσιάζεται στις μέρες μας



Εικόνα 40 Η ανατολική κύρια πρόσοψη του Νοσοκομείου των Ιπποτών σήμερα Αρχαιολογικό Μουσείο Ρόδου

¹ Βλ. Δημήτρη Πικιώνη, *Κείμενα*, Μ.Ι.Ε.Τ., Αθήνα, 1987, σ.206-208.

Μέσα σε αυτό το «πολιτικό πρόγραμμα» για το οποίο μιλά ο επιφανής έλληνας αρχιτέκτων εντάσσονται, χωρίς άλλο, και οι επεμβάσεις στα μνημεία και στον χώρο της πόλης της Ρόδου άλλα και γενικότερα η διαχείριση της πολιτιστικής κληρονομιάς στον τόπο αυτό κατά το συγκεκριμένο χρονικό διάστημα εκείνων των πρώτων δεκαετιών του 20^{ου} αιώνα.

Επιχειρώντας μια κριτική αποτίμηση των ιταλικών αποκαταστάσεων στη μεσαιωνική πόλη της Ρόδου μπορούμε να πούμε ότι με βασικό τους άξονά την επιβεβαίωση της «λατινικής» ταυτότητας της πόλης αποτελούν ίσως την τελευταία αναλαμπή του ρεύματος της «μεσαιωνικής αναβίωσης» στην Ευρώπη, το οποίο είχε κάνει την εμφάνισή του στα μέσα του προηγούμενου αιώνα. Η



Εικόνα 41 Η Πύλη του Απ. Παύλου μετά την αποκατάστασή της (1918)

πόλη της Ρόδου αποτέλεσε, ως εκ τούτου, τον ιδανικό τόπο όπου θα μπορούσε να αναδειχθεί ο μνημειακός πλούτος των χρόνων του μεσαίωνα, αφετέρου όπου θα επιβεβαιωνόταν για άλλη μια φορά η πρακτική επέμβασης στα μνημεία που την χαρακτήριζε η καθαρότητα στη μορφή – πουρισμός και η ανάγκη για ενότητα του στυλ με σκοπό την ολοκλήρωση της μορφικής τους αξίας.

Επομένως, βασική αρχή των επεμβάσεων ήταν η μορφολογική και στυλιστική ενότητα των μνημείων αλλά και του χώρου γύρω από



Εικόνα 42 Άποψη από ΝΑ του «Ναυαρχείου» μετά την αποκατάστασή του (1926)

αυτά και αυτό επιτεύχθηκε αφενός με την καθαίρεση των στοιχείων των

μεταγενέστερων οικοδομικών φάσεων, ως επί το πλείστον των τελευταίων ετών της τουρκοκρατίας, που αλλοίωναν την αρχική κατασκευαστική και στυλιστική τους ενότητα, και την συμπλήρωση των ελλειπόντων στοιχείων τους βάσει κυρίως των ιστορικών πηγών αλλά

και με την απομίμηση στοιχείων άλλων ιπποτικών κτισμάτων της πόλης. Σε αυτήν την περίπτωση ανήκουν οι επεμβάσεις στο κτήριο του Νοσοκομείου των Ιπποτών (Εικ.40), στις προσόψεις των κτισμάτων της Οδού των Ιπποτών και στο κατάλυμα της «γλώσσας» της Ιταλίας, στις Πύλες



Εικόνα 43 Η βόρεια πρόσοψη του καταλύματος της «γλώσσας» της Ωβέρνης μετά την αποκατάστασή της (1919)

του Απ. Παύλου (Εικ.41), του Αγ. Αθανασίου και D'Amboise, στο κτήριο της «Καστελλανίας» όπως επίσης και στο «Ναυαρχείο» (Εικ.42), επεμβάσεις που καλύπτουν το

χρονικό διάστημα των δυο πρώτων δεκαετιών της ιταλικής κατοχής. Στις περιπτώσεις όμως εκείνες στις οποίες τα κτήρια παρουσίαζαν σημαντικά «κενά» στην μορφή τους, δεν αποφεύχθηκε η συμπλήρωσή τους με τέτοιο τρόπο



Εικόνα 44 Το Μοναστήρι της Παναγίας του Φιλήρημου μετά την αποκατάσταση-ανακατασκευή του (1931-33)

ώστε τα τμήματα εκείνα που προστέθηκαν αφενός να μην βασίζονται σε ακριβή

στοιχεία, αφετέρου δύσκολα να διακρίνονται από την υπάρχουσα αρχική κατασκευή. Σε αυτήν την περίπτωση, χαρακτηριστικές είναι οι επεμβάσεις στα κτήρια του καταλύματος της «γλώσσας» της Ωβέρνης (**Εικ.43**), της Οπλοθήκης αλλά και του ιπποτικού κτίσματος της Banco di Roma και της «Καστελλανίας», όπου οι σημαντικές συμπληρώσεις δύσκολα σήμερα γίνονται αντιληπτές από το μη «εξειδικευμένο» μάτι. Πέραν όμως αυτών των περιπτώσεων υπήρξαν και επεμβάσεις σε μνημεία που βρίσκονταν σε ερειπιώδη κατάσταση οι οποίες μπορούν κάλλιστα να αναφερθούν ως δείγματα του «δόγματος» της στυλιστικής αποκατάστασης. Πρόκειται περισσότερο για ανακατασκευές που αφήνουν όμως και αρκετές αμφιβολίες ως προς την ακρίβεια της μορφής του τελικού τους αποτελέσματος. Σε αυτήν την κατηγορία συγκαταλέγονται τόσο οι επεμβάσεις σε ιπποτικά μνημεία όπως για παράδειγμα οι περιπτώσεις του Παλατιού του μ. μαγίστρου και της εκκλησίας και μοναστηριού της Παναγίας στο Φιλέρημο (**Εικ.44**), αλλά και σε αρχαιολογικά, όπως στα μνημεία της αρχαίας Ακρόπολης της Ρόδου και καλύπτουν την τελευταία δεκαετία της ιταλικής κατοχής.

Οι πιο πάνω επεμβάσεις αναμφίβολα στόχευαν στην ικανοποίηση του αισθητικού κυρίως κριτηρίου με αποτέλεσμα να δοθεί μεγαλύτερο βάρος στην ανάδειξη των καλλιτεχνικών, περιβαλλοντικών και διδακτικών τους αξιών παρά στην επιστημονική και ιστορική τους διάσταση. Αξίζει να αναφερθεί ότι αυτές εκτελέστηκαν σε μια χρονική περίοδο όπου στην Ιταλία, είχαν ήδη αρχίσει να δίνουν καρπούς οι θεωρητικές θέσεις του Camillo Boito οι οποίες αποκήρυτταν τις ολικές στυλιστικές αποκαταστάσεις και εισήγαγαν έναν τρόπο περισσότερο επιστημονικό στην αντιμετώπιση του ζητήματος των επεμβάσεων στα μνημεία. Ειδικότερα οι επεμβάσεις της τελευταίας δεκαετίας της ιταλικής κατοχής της Δωδεκανήσου έπονται της κατάρτισης της Χάρτας για την Αποκατάσταση των Μνημείων της Τέχνης και της Ιστορίας όπως αυτή διατυπώθηκε τον Οκτώβριο του 1931 στη διεθνή Συνδιάσκεψη των Ειδικών. Στη συνάντηση των Αθηνών, στην οποία με ανακοινώσεις τους μετείχαν τόσο ο A. Maiuri, από τη θέση του εφόρου της Πομπηίας, όσο και ο G. Jacopi από εκείνη του εφόρου Μνημείων και Ανασκαφών Δωδεκανήσου, αποφασίσθηκε αφενός η οριστική εγκατάλειψη του δόγματος της ολικής στυλιστικής αποκατάστασης με τον σεβασμό των μεταγενέστερων φάσεων των μνημείων, αφετέρου η αποφυγή των ανακατασκευών και των σκηνογραφικών, ρητορικών διαμορφώσεων για την «αναβάθμιση» των μνημείων. Επίσης, υπογραμμίσθηκε η ανάγκη διαφύλαξης του άμεσου περιβάλλοντος των μνημείων καθώς και της τελικής

διαμόρφωσης των αρχαιολογικών χώρων. Απ' ό,τι φαίνεται, ωστόσο, τα αμέσως επόμενα χρόνια οι συζητήσεις των Αθηνών άφησαν ανεπηρέαστη την γραμμή των επεμβάσεων στη Δωδεκάνησο, όπως άλλωστε συνέβη τα χρόνια εκείνα και στην ίδια την Ιταλία. Κατά την τελευταία δεκαετία της ιταλικής Διοίκησης της Δωδεκανήσου και ιδιαίτερα από το 1937 και έπειτα οι επεμβάσεις ενισχύθηκαν περισσότερο από ιδεολογικές και πολιτικές σκοπιμότητες που συνδέονταν με την προβολή και καταξίωση του φασιστικού καθεστώτος με συνέπεια οι επεμβάσεις στα μνημεία να καταστρατηγήσουν τις αρχές της Χάρτας των Αθηνών που σχεδόν αυτούσιες είχαν το 1931 υιοθετηθεί από την Ιταλία ως η ιταλική Carta del restauro. Το «πολιτικό πρόγραμμα» στο οποίο αναφέρθηκε ο Πικιώνης ήταν η βασική αιτία που πολλά από αυτά που είχαν υποστηριχθεί στην Ιταλία για τις αποκαταστάσεις των μνημείων αλλά και για την προστασία του περιβάλλοντος της ιστορικής πόλης τις πρώτες δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα, μέσα στη δεκαετία του '30 αναιρέθηκαν τόσο στην ίδια τη μητρόπολη όσο και στις αποικίες της. Είναι, επομένως, πραγματικά αξιοπερίεργο πώς από τη μια τη χρονική στιγμή που ο Giovannoni, ο Maiuri, ο Jacopi και οι λοιποί σύνεδροι της Αθήνας εκθείαζαν την υψηλή «επιστημονικότητα» των επεμβάσεων του L. Pernier στο Ανάκτορο της Φαιστού και την έθεταν σε αντιπαράθεση με τις φανταστικές «ανακατασκευές» που έφερνε εις πέρας η βρετανική αποστολή υπό τον A. Evans στο Ανάκτορο της Κνωσού, από την άλλη στη Ρόδο ξεκινούσε ένα εκτεταμένο πρόγραμμα αποκαταστάσεων-ανακατασκευών, αρχικά στα ερείπια του Μοναστηριού της Παναγίας του Φιλήρημου (1931-33) και στη συνέχεια σε εκείνα του Παλατιού του μ. μαγίστρου (1937-40) και συγχρόνως στα ερείπια των αρχαιολογικών μνημείων της Λίνδου, της Κάμιρου και της Ακρόπολης της Αρχαίας Ρόδου. Κατά το ίδιο χρονικό διάστημα οι παρεμβάσεις στον χώρο της περιτειχισμένης πόλης της Ρόδου αθετούσαν τις αρχές που είχε θέσει το Διάταγμα του 1920 της Μνημειακής Ζώνης προστασίας του ιστορικού πυρήνα, με αποτέλεσμα από την μια πλευρά τμήματα του αστικού ιστού να αντικατασταθούν με νέα κτίσματα σε νεοϊποτικό στυλ, όπως συνέβη με τους πολεοδομικούς μετασχηματισμούς κοντά στο Αρχαιολογικό Μουσείο και με το δυτικό άκρο της Οδού των Ιπποτών, από την άλλη να επιχειρηθεί η διάνοιξη μιας νέας οδικής αρτηρίας στο κέντρο της εβραϊκής συνοικίας παράλληλα με τις εργασίες απελευθέρωσης των ερειπίων της ιπποτικής εκκλησίας της Παναγίας του Μπούργκου.

Συνοψίζοντας επομένως τα πιο πάνω και επιχειρώντας μια αντιπαράθεση των τριών χρονικών περιόδων στις οποίες διακρίνεται η τριακονταπενταετής ιταλική κατοχή της Δωδεκανήσου μπορούμε να πούμε τα εξής:

Η πρώτη χρονική περίοδος (1912-1923), αν και με τον επίσημα διαφανόμενο «προσωρινό χαρακτήρα», έθεσε τα θεμέλια του ιταλικού εποικοδομήματος στην Ρόδο. Στην ουσία επρόκειτο για τις προϋποθέσεις, υποδειγματικές ακόμα και σε σχέση με τις επεμβάσεις στις ίδιες τις πόλεις της Ιταλίας, με τις οποίες θα προχωρούσε το έργο των αποκαταστάσεων των μνημείων αλλά και του σχεδιασμού του χώρου στην μεσαιωνική πόλη και γύρω από αυτή.

Η δεύτερη χρονική περίοδος (1923-1936), της πολιτικής κατοχύρωσης των Νησιών, είναι εκείνη στην οποία αρχίζει η κατασκευή του ιταλικού εποικοδομήματος. Το Ρυθμιστικό Σχέδιο αποτελεί το πλαίσιο και μόνο για τον πιο πάνω στόχο, αποδεικνύει όμως την συνειδητοποίηση από την πλευρά των ιταλών ότι η Ρόδος μπορεί να αντιμετωπισθεί ισάξια με τις άλλες ιταλικές και όχι μόνο αποικίες. Ωστόσο, οι παρεμβάσεις στα ιπποτικά κυρίως μνημεία αλλά και στον μνημειακό χώρο της πόλης δεν διστάζουν να παραβούν τα όρια που, ως έναν βαθμό, είχαν σκιαγραφηθεί κατά την πρώτη χρονική περίοδο, αλλά και τις αρχές των αποκαταστάσεων που εντωμεταξύ είχαν ήδη διατυπωθεί.

Κατά την τρίτη χρονική περίοδο (1936-1947) για τους ιταλούς δεν υπάρχουν πια αναστολές στο να μεταχειρισθούν τα μνημεία και τον περιβάλλοντα χώρο τους ως οι νόμιμοι κληρονόμοι, κυρίως για να υπογραμμισθεί η λατινική ταυτότητα της κτήσης. Σε αυτή την φάση συνειδητοποιείται ότι η Ρόδος δεν διαφέρει από τις άλλες ιταλικές πόλεις και επομένως ό,τι έχει επιτελεσθεί εκεί μπορεί κάλλιστα να αποκτήσει υπόσταση και στον τόπο αυτό. Η επίσπευση των επεμβάσεων, με εργαλεία τις εκτεταμένες, επαχθείς, όχι τόσο για τον κεντρικό κρατικό προϋπολογισμό, αλλά και άδικες για τον γηγενή πληθυσμό απαλλοτριώσεις, όπως και τις αμφίβολης επιστημονικής αρτιότητας τεχνικές μεθόδους, εξασφάλισε την άμεση υλοποίηση ενός προγράμματος με καθαρά σκηνογραφικά κριτήρια.

Στο δεύτερο αστικό κέντρο του νησιωτικού συμπλέγματος, την Κω, αρχικά οι επιλογές σχεδιασμού και προστασίας των μνημείων ακολούθησαν το παράδειγμα της πρωτεύουσας της Δωδεκανήσου. Στην συνέχεια, όμως, μετά το θλιβερό συμβάν του μεγάλου σεισμού του 1933, ο σχεδιασμός της νέας Κω είχε ως βάση του, σε ό,τι αφορά στην νέα πόλη τον σαφή διαχωρισμό στην χωροθέτηση των λειτουργιών, και σε ό,τι αφορά στην παλαιά πόλη την ανάδειξη, μέσα στα όρια του κατεστραμμένου

περιτειχισμένου πυρήνα, της αρχαίας, «κλασικής» πόλης, με την σύσταση εκεί Αρχαιολογικού Πάρκου, σε αντιπαράθεση, κατά συνέπεια, με τα όσα συνέβαιναν στην Ρόδο όπου τονιζόταν η ιπποτική της φυσιογνωμία. Οι ιταλοί είχαν επίσης επίγνωση του τι είχε συμβεί ή συνέβαινε εκείνα τα χρόνια στα αστικά κέντρα με ανάλογα ζητήματα, των αποικιών των άλλων δυνάμεων. Προπάντων, εκείνων της βορείου Αφρικής υπό την γαλλική Διοίκηση, όπως σαφέστατα και των επεμβάσεων γενικά στις πόλεις και στα μνημεία των άλλων ιταλικών κτήσεων, κυρίως εκείνων της Λιβύης.

Ωστόσο, η περίπτωση της πόλης της Ρόδου δεν μπορεί να ενταχθεί σε μια γενικευμένη πρακτική αποικιακής αντίληψης. Οι ιδιαιτερότητές της, όπως τα αδιάψευστα ίχνη της ιπποτικής της φάσης, τα οποία αν και πολλές φορές κρυμμένα κάτω από τις τούρκικες αλλοιώσεις μπορούσαν εύκολα να αποκαλυφθούν και να αναδειχθούν, το γενικότερο πλούσιο ιστορικό της παρελθόν, αλλά και οι δυνατότητές της ως προς την τουριστική ανάπτυξη, τις οποίες οι ιταλοί απλώς επεσήμαναν και καλλιέργησαν, την έκαναν πραγματικά μια ξεχωριστή περίπτωση.

Τελικά, δεν θα πρέπει να πιστεύεται ότι οι ιταλοί βρέθηκαν τυχαία στην Ρόδο και στα υπόλοιπα Νησιά, όπως οι πολιτικές συγκυρίες της εποχής εκείνης άφησαν να εννοηθεί. Προτού φθάσουν στο νησί γνώριζαν σε μεγάλο βαθμό τις πιο πάνω ιδιαιτερότητες και δυνατότητές της. Άλλωστε αυτό επιβεβαιώνεται από τις έστω και λιγοστές δημοσιεύσεις των γεωγραφικών ερευνών που προηγήθηκαν της κατάληψής της. Η Ρόδος τους έδωσε την δυνατότητα, με το εποικοδόμημα που κατασκεύασαν, να επαληθεύσουν τον ρόλο της Ιταλίας στην ανατολική Μεσόγειο. Γι' αυτούς η Ρόδος συμβόλιζε την «στρατιωτική βάση» της Δύσης στην Ανατολή και αυτό προσπάθησαν με κάθε μέσο να υπογραμμίσουν.

Η ομάδα των ιταλών αρχαιολόγων, από τους ιθύνοντες ως τους υπότροφους του Αρχαιολογικού Ινστιτούτου F.E.R.T., όπως και η αντίστοιχη των αρχιτεκτόνων, αλλά και των τεχνικών του Γραφείου Δημοσίων Έργων της ιταλικής Διοίκησης, στην πλειονότητά τους νέοι, που εργάστηκαν με αρκετή όρεξη για δράση εκείνα τα χρόνια, μακριά από την πατρίδα τους, είναι αναμφίβολα οι πρωταγωνιστές του έργου με τίτλο: *«Ιταλοκρατία στην Δωδεκάνησο.»* Οι προθέσεις και το έργο τους, ωστόσο, δεν μπόρεσαν τελικά να μείνουν ανεπηρέαστα των επιλογών των πολιτικών αποφάσεων, των οποίων κύριοι εκφραστές ήταν οι δύο ισχυροί άνδρες της τριακονταπενταετίας: Mario Lago και Cesare Maria De Vecchi. Και οι δύο τους, ο πρώτος με την εικόνα και τον χαρακτήρα του οξυδερκή, ήπιου και πράου Κυβερνήτη, ο δεύτερος με εκείνη

του περισσότερο αυταρχικού, βίαιου και προσκολλημένου στο φασιστικό ιδεώδες, δούλεψαν με την ίδια προσήλωση για τον κοινό στόχο που δεν ήταν άλλος από την εικονογραφία με κάθε μέσο της «ιταλικής Ρόδου».

Ίσως αξίζει την περιέργεια η σκέψη εκείνη, που πιθανότατα πολλοί να κάνουν σήμερα, σε ό,τι αφορά στην εικόνα της πόλης της Ρόδου που θα παρουσίαζε δίχως την παρεμβολή, κατά τη μακραίωνη ιστορία της, των τριανταπέντε ετών της ιταλικής κατοχής. Πολλές μπορεί να είναι οι υποθέσεις σχετικά με το πώς θα μας παρουσιάζονταν σήμερα σημαντικές γωνιές της νέας και της περιτειχισμένης πόλης. Το βέβαιο είναι ότι αυτά τα σημεία της πόλης φέρουν τα σημάδια του σχεδιασμού που υπαγορευόταν από μια χωρίς βασικές αμφιταλαντεύσεις και σταθερή σε γενικές γραμμές πολιτική.

Κανείς δεν μπορεί να αμφισβητήσει το έργο που έφεραν εις πέρας τα χρόνια εκείνα οι υπηρεσίες της ιταλικής Διοίκησης της Δωδεκανήσου. Οι έλληνες ιθύνοντες το αναγνώρισαν ευθύς εξ αρχής με την ενσωμάτωση του διαμερίσματος των Νησιών στον εθνικό κορμό της χώρας. Το έργο όμως αυτό αναγνωρίζεται ακόμα με μέχρι τις ημέρες μας, εξήντα δηλαδή χρόνια από το πολυπόθητο εκείνο για την Ελλάδα γεγονός. Άλλωστε σκοπός του παραπάνω έργου ήταν ακριβώς τα ορατά ίχνη του να παραμείνουν ως αδιάψευστοι μάρτυρες των όσων επιτελέστηκαν εκείνα τα τριανταπέντε χρόνια στον τόπο αυτό, όπως επίσης και να υπενθυμίζουν πως ό,τι επιτελέστηκε προέκυψε ύστερα από σαφείς πολιτικές επιλογές.

Επιλεγμένη Βιβλιογραφία

Giuseppe Gerola, *I monumenti medievali delle Tredici Sporadi (Appunti di viaggio)*, Annuario della Scuola Archeologica e delle Missioni italiane in Oriente, I (1914), σ. 169-356, και II (1916), σ.1-101.

Gustavo Giovannoni, *Commenti e polemiche. Edilizia rodiese*, Architettura e Arti Decorative, anno IV, Milano-Roma, 1924-25, σ. 474-480.

Luciano Laurenzi, *I restauri sull'Acropoli di Lindo (parte I: Il restauro del Tempio di Atena Lindia e del Portico maggiore)*, Memorie pubblicate a cura dell'Istituto Storico Archeologico FERT e della R. Deputazione Storia Patria per Rodi, v. II, 1938, σ. 11-21.

Livadiotti M. Rocco G. (επιμ.), *La presenza italiana nel Dodecaneso tra il 1912 e il 1948. La ricerca archeologica. La conservazione. Le scelte progettuali*. Edizioni del Prima, Catania 1996.

Amedeo Maiuri, *Guida dei monumenti e del museo Archeologico di Rodi*, Tipolitografia del Commando del Corpo d'Occupazione, Rodi 1918.

Amedeo Maiuri, *Rodi-Zona Monumentale*, Bollettino d'Arte, Cronaca di Belle Arti, VII, Roma 1920, σ.36-40.

Amedeo Maiuri, Giulio Jacopi, *Rapporto generale sul Servizio Archeologico a Rodi e nelle isole dipendenti dall'anno 1912 all'anno 1927, Parte I: Musei-Scavi-Esplorazioni, Parte II: Monumenti di Arte Cavalleresca*, Clara Rhodos Studi e Materiali pubblicati a cura dell'Istituto Storico archeologico di Rodi, v. I, Rodi 1928.

Simona Martinoli, Eliana Perotti, *Architettura coloniale italiana nel Dodecaneso 1912-1943*, Edizioni Fondazione Giovanni Agnelli, Torino 1999.

Vittorio Mesturino, *Il Castello di Rodi durante l'occupazione dei Cavalieri Gerosolimitani di S. Giovanni. Sviluppi architettonici durante i restauri promossi dal Governo italiano*, Torino 1978.

Elena Papani-Dean, *La dominazione italiana e l'attività urbanistica ed edilizia nel Dodecaneso 1912-1943*, Storia Urbana, n.8, 1979, σ. 3-47.

Marta Petricioli, *Archeologia e Mare Nostrum. Le missioni archeologiche nella politica mediterranea dell'Italia 1898-1943*, Valerio Levi Editore, Roma 1990.

Paolo Revelli, *L'Egeo (Dall'età micenea ai tempi nostri)*, Istituto Italiano di Arti Grafiche (Bergamo), Società Editoriale Italiana, Milano 1912.

Αντώνης Αντωνιάδης, *Ιταλική αρχιτεκτονική στα Δωδεκάνησα (μια προκαταρκτική εκτίμηση)*, Δελτίο Συλλόγου Αρχιτεκτόνων, τομ. 4-5, 1985.

Ηλίας Κόλλιας, *Η μεσαιωνική πόλη της Ρόδου και το Παλάτι του Μεγάλου Μαγίστρου*, Υπ.Πο., Τ.Α.Π.Α., Αθήνα, 1994.

Βασίλης Κολώνας, *Ιταλική Αρχιτεκτονική στα Δωδεκάνησα 1912-43*, Ολκός, Αθήνα 2002.

Τριμελής Εποπτεύουσα Επιτροπή: Καθ. Μ. Μπίρης (Ε.Μ.Π.), Αναπλ. Καθ. Π. Τουρνικιώτης (Ε.Μ.Π.), Αναπλ. Καθ. Β. Κολώνας (Παν. Θεσσαλίας)

Επταμελής Εξεταστική Επιτροπή: Καθ. Μ. Μπίρης (Ε.Μ.Π.), Αναπλ. Καθ. Π. Τουρνικιώτης (Ε.Μ.Π.), Αναπλ. Καθ. Β. Κολώνας (Παν. Θεσσαλίας), Καθ. Γ. Παρμενίδης (Ε.Μ.Π.), Καθ. Δ. Καρύδης (Ε.Μ.Π.), Αναπλ. Καθ. Β. Πετρίδου (Πολυτεχνείο Κρήτης), Επικ. Καθ. Ν. Λιανός (Δημοκρίτειο Παν.)

Δύο τόμοι, 400 σελ. κείμενο, 220 σελ. εικόνες-σχέδια, 4 φύλλα Α3 τοπογραφικά σχέδια – χάρτες πόλης.

Leonardo Ciacci, *Rodi italiana 1912-1923. Come si inventa una città*, Marsilio Editori, Venezia 1991.